

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Από τους προϊστορικούς
πολιτισμούς της Ανατολής
έως την εποχή του Ιουστινιανού

Τόμος 2ος

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ
ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

*Ομάδα Εργασίας Υπουργείου
Παιδείας, δια Βίου Μάθησης και
Θρησκευμάτων*

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ:

Άγαλμα του Ραμσή Β΄ και ανδριάντας του Αυγούστου (αριστερά). Αναθηματικό ανάγλυφο αυτοστεφανούμενου εφήβου από το ιερό της Αθηνάς στο Σούνιο (κέντρο).

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ
ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΑΝΤΩΝΗ ΜΑΣΤΡΑΠΑ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Από τους προϊστορικούς
πολιτισμούς της Ανατολής
έως την εποχή του Ιουστινιανού

Α΄ ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

(ΓΕΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ)

Τόμος 2ος

Συγγραφέας
ΑΝΤΩΝΗΣ ΜΑΣΤΡΑΠΑΣ,
δ.φ., εκπαιδευτικός Δ. Ε.

Επιτροπή αξιολόγησης
ΜΙΚΡΟΓΙΑΝΝΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝ.,
καθηγητής του Παν/μίου Αθηνών
ΜΑΝΔΑΛΑΚΗ ΑΙΚΑΤ.,
δ.φ., εκπαιδευτικός Δ.Ε.
ΠΕΡΑΚΗΣ ΕΜΜΑΝ., μ.δ.,
εκπαιδευτικός Δ.Ε.

Υπεύθυνος για το Παιδαγωγικό
Ινστιτούτο:
ΙΩΣΗΦ ΠΕΡΑΚΗΣ,
δ.φ., Πάρεδρος του Π.Ι.

Φιλολογική επιμέλεια
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΣΑΚΚΑ, μ. ιστορίας,
εκπαιδευτικός Δ.Ε.

5. Οι Χετταίοι ή Χεττίτες

Με επίκεντρο την ανατολική περιοχή της Μ. Ασίας συγκροτήθηκε στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ. ένα ισχυρό κράτος. Κάτοικοι του ήταν γηγενείς ασιατικοί πληθυσμοί και «ινδοευρωπαϊκά» φύλα.

Οι Χετταίοι πριν την οργάνωσή τους σε κράτος ζούσαν νομαδικά. Η οικονομική τους ανάπτυξη οφείλεται κυρίως στη βιοτεχνία και το εμπόριο. Φημίζονταν για το εμπόριο έργων μεταλλουργίας και αλόγων. Ίδρυσαν μεγάλες πόλεις και οργανώθηκαν με φεουδαρχικό* τρόπο.

Τα ερείπια της πρωτεύουσάς τους, της Χαττούσας, υποδηλώνουν ακριβώς την ύπαρξη ενός ισχυρού κράτους και ενός εξελιγμένου πολιτισμού. Οι συνεχείς πόλεμοι συνέτελεσαν στην εξασθένηση του κρά-

τους τους και στην οριστική τους εξαφάνιση στα τέλη του 12ου αι. π.Χ.

5.1 Η χώρα

Στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ., στο χώρο της Μ. Ασίας συγκροτήθηκε ένα ισχυρό κράτος από γηγενείς πληθυσμούς, ασιατικής καταγωγής και από νέα φύλα που ανήκαν γλωσσολογικά στον κλάδο των «ινδοευρωπαίων». Οι νέοι κάτοικοι, αφού εγκαταστάθηκαν στις πεδινές εκτάσεις της ανατολικής Μ. Ασίας, εν συνεχεία εξαπλώθηκαν σταδιακά μέχρι τη Συρία και τις βόρειες περιοχές της Μεσοποταμίας.

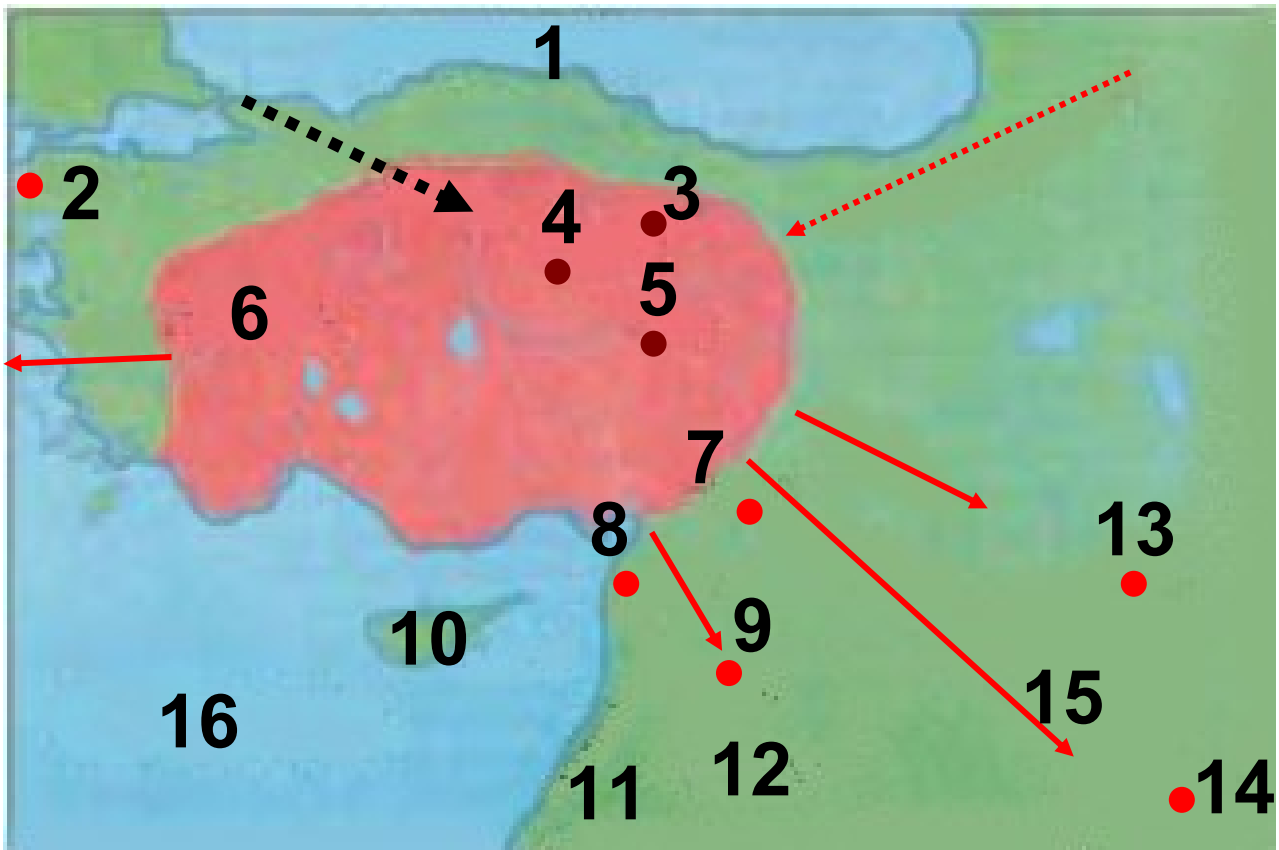
5.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση

Η οικονομία. Προτού οργανωθούν σε ισχυρό κράτος οι Χετταίοι

ήταν νομάδες και ασχολούνταν κυρίως με την κτηνοτροφία. Στις πεδιάδες της Μ. Ασίας εξέτρεφαν άλογα, βοοειδή, χοίρους, αιγοειδή και πρόβατα. Έτσι, όταν απέκτησαν μόνιμες εγκαταστάσεις, με δυσκολία προσαρμόστηκαν στην καλλιέργεια της γης. Είχαν πλούσια παραγωγή δημητριακών, κρασιού και κυρίως μελιού, καθώς ασχολούνταν με τη μελισσοκομία.

Η οικονομική τους όμως ανάπτυξη και η ισχυροποίηση του κράτους τους οφείλονται στην οργάνωση της βιοτεχνίας και του εμπορίου. Προμηθεύονταν από τους γειτονικούς λαούς μέταλλα και κατασκεύαζαν όπλα και εξαρτήματα ιπποσκευής. Ήταν ίσως οι πρώτοι που επεξεργάστηκαν το σίδηρο¹. Οι πόλεις τους ήταν χτισμένες σε στρατηγικά σημεία απ' όπου περνούσαν οι

Το Χεττικό κράτος

- Πιθανή έκταση του κράτους των Χετταίων
- .....▶ Προέλευση των Χετταίων
- ▶ Μεγάλες εκστρατείες των Χετταίων
- .....▶ Η επιδρομή των «λαών της θάλασσας»

1. ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ

2. Τροία

3. Αρίνα
4. Χαττούσα
5. Κανές
6. ΜΙΚΡΑ ΑΣΙΑ
7. Καρκσμίς
8. Ουγκαρίτ
9. Καντές
10. ΚΥΠΡΟΣ
11. ΦΟΙΝΙΚΗ
12. ΣΥΡΙΑ
13. Ασσούρ
14. Βαβυλώνα
15. ΜΕΣΟΠΟΤΑΜΙΑ
16. ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ ΘΑΛΑΣΣΑ

χερσαίοι εμπορικοί δρόμοι της Ανατολής. Φημίζονταν για το εμπόριο έργων μεταλλουργίας και αλόγων.

Η κοινωνία. Την κοινωνική τους διάρθρωση προσδιόρισε μάλλον η επιβολή νέων φύλων πάνω στη

μεγάλη μάζα των αυτοχθόνων*, οι οποίοι παρέμειναν στην ύπαιθρο και ασχολήθηκαν κυρίως με τη γεωργία. Ο βασιλιάς τους δεν ήταν εξαρχής απόλυτος κυρίαρχος. Προοδευτικά επιβλήθηκε, περιβλήθηκε με ιδιότητες υπεράνθρωπες και θεωρήθηκε από τους υπηκόους του ως πρόσωπο θεόσταλτο. Ήταν αρχιερέας, αρχιστράτηγος, νομοθέτης και υπέρτατος κριτής. Οι διοικητικοί αξιωματούχοι ήταν μεγάλοι γαιοκτήμονες και αποτελούσαν την ανώτερη κοινωνική τάξη των πολεμιστών. Οι τεχνίτες που ζούσαν στις πόλεις δεν διαφοροποιούνταν στην κοινωνική ιεραρχία από τον υπόλοιπο λαό, ο οποίος ζούσε σε χωριά και μίσθωνε τη γη από τους ευγενείς γαιοκτήμονες. Οι δούλοι πιθανόν αποτελούσαν κινητή περιουσία, την οποία ο ιδιοκτήτης

μπορούσε να χρησιμοποιήσει κατά την κρίση του.

1. Η χρήση του σιδήρου από τους Χετταίους

Από την άποψη, ωστόσο, των γενικότερων ιστορικών εξελίξεων, όλα αυτά τα επιτεύγματα επισκιάζονται από την τεράστια συνεισφορά των Χετταίων στην εξέλιξη της τεχνολογίας: τη χρήση του σιδήρου. Ο σίδηρος, που σε αντιδιαστολή με τον ορείχαλκο είναι καθαρό μέταλλο και όχι κράμα, χρησιμοποιούνταν στην Ανατολή ήδη από τον 15ο π.Χ. αιώνα. Πολύ λίγοι από τους πολιτισμούς της Εποχής του Ορείχαλκου είχαν αρκετά αποθέματα χαλκού και κασσίτερου ώστε να παράγουν τις απαραίτητες ποσό

τητες ορείχαλκου. Συνήθως το ένα από τα δύο μέταλλα του κράματος έπρεπε να εισάγεται, και επομένως, καθώς το εξωτερικό εμπόριο αποτελούσε βασιλικό προνόμιο (όπως άλλωστε και η εκμετάλλευση των ορυχείων), η «κυκλοφορία» ορειχάλκινων όπλων και εργαλείων μπορούσε να ελέγχεται. Για να παραγάγει κανείς σίδηρο, αρκούσε η ύπαρξη των σχετικών κοιτασμάτων, ένας απλός φούρνος με ξυλοκάρβουνα, και κάποιες στοιχειώδεις αρχές κατεργασίας του μετάλλου, ώστε να μετατραπεί σε δρεπάνια, άροτρα, λόγχες και ξίφη. Οι στρατοί ήταν πια πολύ πιο εύκολο να εξοπλιστούν, ενώ ορισμένα κράτη έχασαν το συγκριτικό πλεονέ-

**κτημα που τους εξασφάλιζαν τα
άφθονα ορειχάλκινα όπλα τους.**

**H. Hooper, J. Fleming, Ιστορία της
τέχνης, τ. 1, μετ. Ανδ. Παππάς, εκδ.
Υποδομή 1991, σ. 68.**

**Βασιλική Πύλη,
Χαττούσα περίπου 1400 π.Χ.**

**Η πολιτική οργάνωση. Το κρά-
τος δεν οργανώθηκε κατά τα πρό-
τυπα των απόλυτων μοναρχιών
των άλλων κρατών της Εγγύς Ανα-
τολής. Η διαφορετική καταγωγή
των κατακτητών, που επιβλήθηκαν
στους αυτόχθονες και η δημιουργία
πόλεων σε μεγάλες αποστάσεις συ-**

νέβαλαν στη διαμόρφωση ενός συστήματος φεουδαρχικού* χαρακτήρα. Ο βασιλιάς είχε την έδρα του στη Χαττούσα. Στο χετταϊκό κράτος όμως συναντούμε υποτελείς ηγεμόνες βασιλικής καταγωγής, που είχαν την έδρα τους σε άλλες πόλεις και έδιναν όρκο υποτελείας στον ηγεμόνα της Χαττούσας.

5.3 Η ιστορία

Οι Χετταίοι θα μας ήταν άγνωστοι, εάν οι πληροφορίες που είχαμε γι' αυτούς από την Παλαιά Διαθήκη και τα γραπτά αιγυπτιακά μνημεία δεν επιβεβαιώνονταν από τα ανασκαφικά ευρήματα στη Μ. Ασία και ιδιαίτερα στο χωριό Μπογάζκιόι στην κεντρική Μ. Ασία, διακόσια περίπου χιλιόμετρα βορειοα-

νατολικά της Άγκυρας. Εκεί, οι ανασκαφές στα 1834 έφεραν στο φως τα ερείπια μιας άγνωστης οχυρωμένης και πλούσιας πόλης, η οποία έμελλε να ταυτιστεί με τη Χαττούσα, την πρωτεύουσα του κράτους των Χετταίων.

Από την ανάγνωση των πολυάριθμων πινακίδων που βρέθηκαν στη Χαττούσα φαίνεται ότι οι Χετταίοι μιλούσαν μια γλώσσα «ινδοευρωπαϊκής» καταγωγής καθώς και άλλες γλώσσες ασιατικής προέλευσης. Έτσι εικάζεται ότι το χετταϊκό ή χιτιτιτικό κράτος αποτέλεσαν αυτόχθονες λαοί της Μ. Ασίας οι οποίοι συγχωνεύτηκαν με τους κατακτητές.

Οι αρχαιότερες γραπτές μαρτυρίες ανάγονται στα τέλη του 17ου αι. π.Χ., οπότε γίνεται πρωτεύουσα η Χαττούσα. Είναι πιθανό όμως ότι

το χετταϊκό κράτος προϋπήρχε και είχε ήδη επεκταθεί μέχρι τις ακτές της Μεσογείου πριν τα τέλη του 17ου αι. π.Χ.

Οι πόλεις των Χετταίων απείχαν πολύ μεταξύ τους, γεγονός που δεν ευνόησε τη συγκρότηση κράτους οργανωμένου με απολυταρχικό τρόπο, όπως συνέβη με τα υπόλοιπα βασίλεια της Εγγύς Ανατολής.

Στις αρχές του 16ου αι. π.Χ. οι Χετταίοι, μετά την επικράτησή τους στη Μ. Ασία, επέκτειναν τις κατακτήσεις τους στη Συρία και στη Μεσοποταμία. Κυρίευσαν τη Βαβυλώνα και διέλυσαν μαζί με άλλους λαούς το Αρχαίο Βαβυλωνιακό κράτος. Ακολούθησαν όμως δυναστικές έριδες που είχαν ως αποτέλεσμα την απώλεια επαρχιών. Έτσι το χετταϊκό κράτος περιορίστηκε βόρεια της οροσειράς του Ταύρου.

Στο δεύτερο μισό του 15ου αι. π.Χ. άρχισε η περίοδος της μεγάλης ακμής. Οι Χετταίοι επεκτάθηκαν προς το νότο, στη Συρία, και το 14ο αι. π.Χ. έγιναν κύριοι όλης της Μ. Ασίας ως τις ακτές του Αιγαίου. Τον επόμενο αιώνα συγκρούστηκαν με τους Αιγύπτιους στο Καντές, περιοχή της Συρίας. Το αμφίρροπο αποτέλεσμα αυτής της σύγκρουσης επισημαγίστηκε από μια συνθήκη μεταξύ Αιγυπτίων και Χετταίων, που καθόριζε στην περιοχή της Συρίας τα σύνορα μεταξύ των δύο λαών². Αυτό τον αιώνα ανέπτυξαν και εμπορικές σχέσεις με τους Μυκηναίους. Το 12ο αι. π.Χ. λαοί γνωστοί από τις αιγυπτιακές πηγές ως λαοί της θάλασσας, μαζί με τους Ασύριους, κατέστρεψαν τη Χαττούσα. Έκτοτε δεν έχουμε καμία

2. Απόσπασμα από τη συνθήκη μεταξύ Αιγυπτίων και Χετταίων (1284 π.Χ.)

Ο Μέγας πρίγκιπας του Χάττι δεν θα επιτεθεί εναντίον της χώρας της Αιγύπτου για πάντα... και ο Ουσέρ-Μαάτ-Ρε-Σετέπ-Εν-Ρε, ο μεγάλος ηγεμόνας της Αιγύπτου δεν θα επιτεθεί στη χώρα (του Χάττι, για να την πάρει) για πάντα... Αν κάποιος άλλος εχθρός έρθει εναντίον των χωρών του Ουσέρ-Μαάτ-Ρε... και αυτός μηνύσει στο μεγάλο πρίγκιπα του Χάττι, λέγοντας: «Έλα μαζί μου ως ενίσχυση εναντίον του». Ο μεγάλος πρίγκιπας του Χάττι πρόκειται να [έρθει σε αυτόν]...

**Άτλας της Βίβλου, έκδ. εφημ. Η
ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ 1998, σ. 48.**

άλλη πληροφορία για το χετταϊκό κράτος.

Ο Ραμσής Β, ο μεγάλος πολεμιστής φαραώ, απεικονίζεται να κρατάει αιχμάλωτους από τα μαλλιά. Μια συμβατική απεικόνιση της υποταγής των Χετταίων στους Αιγύπτιους, όπως την προέβαλαν οι Αιγύπτιοι. (Μουσείο Καΐρου)

5.4 Ο πολιτισμός

Η θρησκεία. Το πάνθεον των Χετταίων περιλάμβανε πολλές θεότητες, οι οποίες ήταν τοπικής προέλευσης. Η δημιουργία όμως ισχυρού και ενιαίου κράτους επέβαλε την ανάγκη εθνικής λατρείας. Στη λατρεία αυτή η κύρια θεότητα ήταν

ο θεός της θύελλας, του κεραυνού και της βροχής. Σύζυγός του ήταν η θεά που κυριαρχούσε στον κόσμο των νεκρών. Το θεϊκό αυτό ζευγάρι πλαισιωνόταν και από άλλες μορφές, μέλη της θεϊκής οικογένειας. Πολλές θεότητες ήταν σουμερικής καταγωγής η λατρεία των οποίων είχε μεταφυτευτεί στο χεττιτικό πάνθεον.

Η γραφή και η νομοθεσία. Οι πινακίδες που έχουν βρεθεί δείχνουν ότι ήταν σε χρήση παράλληλα δύο είδη γραφής: μια σφηνοειδής και μια ιερογλυφική, από τις οποίες η δεύτερη δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί.

Η ανάγνωση των πινακίδων απέδειξε την ύπαρξη νομοθεσίας, στη διαμόρφωση της οποίας άσκησε ιδιαίτερη επίδραση ο βαβυλωνιακός κώδικας του Χαμμουραπί.

Ανάγλυφη απεικόνιση πομπής πολεμικών θεών και ενός Χετταίου βασιλιά. Η απεικόνιση έχει γίνει πάνω σε βράχους και προέρχεται από ιερό χεττιτικής πόλης (περ. 1350-1250 π.Χ.).

Οι τέχνες. Την περίοδο της ακμής του χεττιτικού κράτους αναπτύχθηκε μια τεχνοτροπία που παρουσίαζε τις μορφές σχηματοποιημένες αλλά δυναμικές, όπως φανερώνουν τα ανάγλυφα σε βράχους της Χατούσας και άλλων περιοχών της Μ. Ασίας. Στα έργα τους απεικονίζονται θρησκευτικές και πολεμικές σκηνές. Η γλυπτική τέχνη επεκτεινόταν σε έργα μικροτεχνίας, ειδώλια* και σφραγιδόλιθους*. Η τέχνη

γενικότερα ήταν επηρεασμένη από τον ιδιότυπο τρόπο ζωής των Χετταίων και από την πολεμική τους δραστηριότητα.

Ασκήσεις - Δραστηριότητες

- 1. Να εξηγήσετε τον τρόπο οργάνωσης του χεττιτικού κράτους.**
- 2. Μελετήστε το απόσπασμα από τη συνθήκη Αιγυπτίων και Χετταίων (παράθεμα 2). Ποιες σχέσεις φαίνεται να έχουν οι δύο λαοί τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο;**
- 3. Να προσδιορίσετε το ρόλο των λαών της θάλασσας σε σχέση με τους Αιγύπτιους, τους Φοίνικες και τους Χετταίους.**

6. Οι Μήδοι και οι Πέρσες

Στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ., στο βόρειο τμήμα του οροπεδίου του Ιράν εγκαταστάθηκαν οι Μήδοι και στο νότιο οι Πέρσες. Μέχρι τον 7ο αι. π.Χ., αμφότεροι ήταν εξαρτημένοι από τους λαούς της Μεσοποταμίας. Πρώτοι στα τέλη του 7ου αι. π.Χ. ίδρυσαν ισχυρό κράτος οι Μήδοι στο οποίο είχαν ενσωματώσει τους Πέρσες. Ωστόσο, από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. οι Πέρσες επαναστάτησαν και ίδρυσαν δικό τους κράτος καταλύοντας την εξουσία των Μήδων.

Υπό την ηγεσία του Κύρου Β' της δυναστείας των Αχαιμενιδών, αρχίζει ουσιαστικά η ιστορία της περσικής αυτοκρατορίας. Με το Δαρείο Α' η αυτοκρατορία οργανώθηκε και διαιρέθηκε διοικητικά σε σατραπείες. Αν και το σύστημα διακυβέρνησης του

απέραντου περσικού κράτους ήταν η απόλυτη μοναρχία, εντούτοις η περσική διοίκηση υπήρξε ελαστική απέναντι στους κατακτημένους λαούς.

Ο πολιτισμός των Περσών δανείστηκε σε ό,τι αφορά τη γραφή αλλά και τις τέχνες πολλά στοιχεία από τους κατακτημένους λαούς κυρίως της Μεσοποταμίας.

Οι Πέρσες στην προσπάθειά τους να επεκτείνουν την εξουσία τους δυτικά του Αιγαίου ήρθαν σε σύγκρουση με τους Έλληνες. Το κράτος τους καταλύθηκε το 331 π.Χ. από το Μ. Αλέξανδρο.

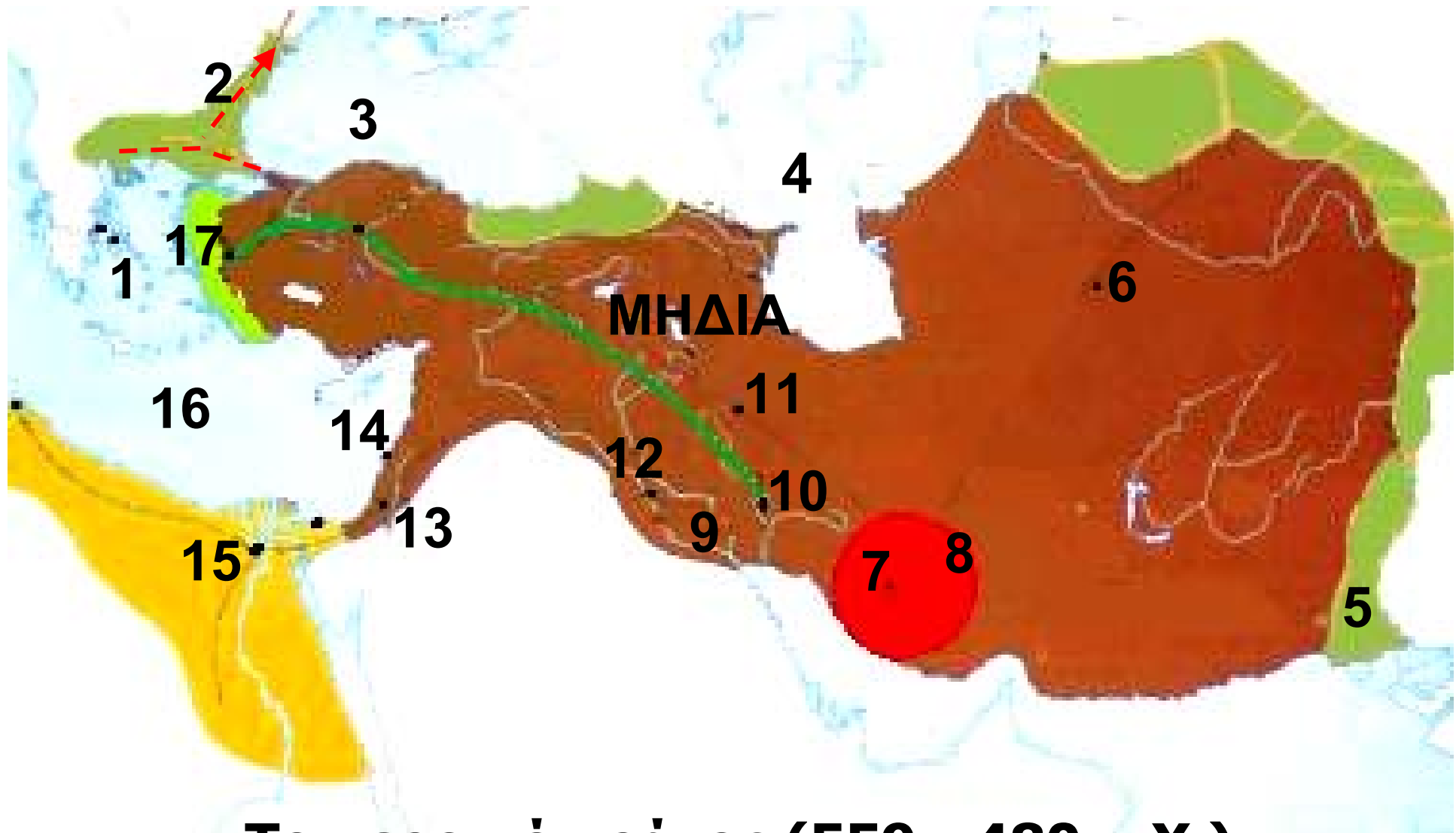
6.1 Η χώρα

Στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ. οι Μήδοι και οι Πέρσες εγκαταστάθηκαν στις δυτικές παρυφές του οροπεδίου του Ιράν. Πρόκειται για

μεγάλη περιοχή που εκτείνεται νότια της Κασπίας θάλασσας, ανατολικά της Μεσοποταμίας και βόρεια του Περσικού κόλπου. Οι ανατολικές παρυφές του οροπεδίου του Ιράν φτάνουν μέχρι τον Ινδό ποταμό. Η χώρα είχε εύφορες εκτάσεις για καλλιέργεια και λιβάδια για τη βοσκή των αλόγων. Στο βόρειο τμήμα του οροπεδίου εγκαταστάθηκαν οι Μήδοι και στο νότιο οι Πέρσες.

6.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση

Η οικονομία. Η κύρια ασχολία των Μήδων και των Περσών πριν από την έξοδό τους από το οροπέδιο του Ιράν ήταν η καλλιέργεια της γης και η κτηνοτροφία, που αποτελούσαν και τη βάση της οικονομίας τους. Από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ.

Το περσικό κράτος (559 - 480 π.Χ.)

- Αφετηρία περσικής επεκτάσεως
- Η Περσική αυτοκρατορία επί Κύρου Β΄ του μεγάλου (559 - 529 π.Χ.)
- Ιωνία (Κατάκτηση Κύρου Β΄)
- Κατακτήσεις Καμβύση (529 - 522 π.Χ.)
- Κατακτήσεις Δαρείου Α΄ (521 - 486 π.Χ.)
- Βασιλική Οδός

ΜΗΔΙΑ Σατραπείες επί Δαρείου Α΄

1. Αθήνα	2. Δαρείος
3. ΕΥΞΕΙΝΟΣ ΠΟΝΤΟΣ	4. ΚΑΣΠΙΑ ΘΑΛΑΣΣΑ
5. ΙΝΔΙΑ	6. Μερβ
7. Περσέπολις	8. Περσίς

9. ΒΑΒΥΛΩΝΙΑ

11. Εκβάτανα

13. Ιεροσόλυμα

15. Μέμφις

17. Σάρδεις

10. Σούσα

12. Βαβυλώνα

14. Τύρος

16. ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ ΘΑΛΑΣΣΑ

και μετά, η οικονομία της αυτοκρατορίας τους βασιζόταν στην είσπραξη των φόρων από τις κατακτημένες περιοχές.

Η κοινωνία. Ο Μεγάλος Βασιλιάς, όπως ονόμαζαν οι Έλληνες το βασιλιά των Περσών, ήταν αγαπητός στο λαό του, δε λατρευόταν όμως ως θεός. Ήταν ο εκλεκτός του θεού στη γη και παράλληλα ο «βασιλιάς του λαού». Στην κοινωνική ιεραρχία οι Πέρσες και οι Μήδοι κατείχαν προνομιακή θέση έναντι των κατακτημένων υπηκόων και αποτελούσαν τον πυρήνα του αυτοκρατορικού στρατού¹. Οι υπόλοιποι υπήκοοι, δηλαδή οι κάτοικοι των κατακτημένων περιοχών, αντιμετώπιζονταν με ανεκτικότητα, εφόσον πλήρωναν τους φόρους και προσέφεραν τα δώρα που ζητούσε ο βασιλιάς.

Ανάγλυφη απεικόνιση του Δαρείου Α' πάνω στο θρόνο του. Παράσταση από τα ανάκτορα της Περσέπολης.

1. Συνήθειες των Περσών

Απ' όλους τους ανθρώπους οι Πέρσες είναι εκείνοι που υιοθετούν πιο εύκολα ξένες συνήθειες. Θεώρησαν ότι η ενδυμασία των Μήδων ήταν καλύτερη από τη δική τους και την υιοθέτησαν. Για τον πόλεμο πήραν το θώρακα των Αιγυπτίων. Όταν μαθαίνουν για διάφορους τρόπους απολαύσεως τους εφαρμόζουν... Ο καθένας έχει πολλές γυναίκες και ακόμη περισσότερες παλλακίδες.

Η μεγαλύτερη ανδρική αρετή, μετά την ανδρεία στη μάχη, είναι να έχει κανείς πολλά παιδιά. Κάθε χρόνο ο βασιλιάς στέλνει δώρο σε κείνον που έχει τα περισσότερα· θεωρούν ότι ο μεγάλος αριθμός σημαίνει μεγάλη δύναμη. Φροντίζουν τα παιδιά τους από τα πέντε έως τα είκοσι χρόνια και τους μαθαίνουν τρία μόνο πράγματα: ιππασία, τοξοβολία και φιλαλήθεια. Προτού γίνει πέντε χρονών δεν δείχνουν το παιδί στον πατέρα του, αλλά μένει με τις γυναίκες. Και αυτό γίνεται για να μη νιώσει ο πατέρας καμιά λύπη αν το παιδί πεθάνει μωρό.

**Ηρόδοτος, Α, 135-136
μετ. Αγγ. Βλάχου.**

Η πολιτική οργάνωση. Η οργάνωση της περσικής αυτοκρατορίας

οφείλεται στο Δαρείο Α΄. Το σύστημα διακυβέρνησης ήταν η απόλυτη μοναρχία. Η θέληση του βασιλιά αποτελούσε νόμο για τους υπηκόους του. Ένα αυτοκρατορικό συμβούλιο από ανώτατους αξιωματούχους, που τους όριζε ο ίδιος ο βασιλιάς, λειτουργούσε ως συμβουλευτικό όργανο. Η απέραντη αυτοκρατορία, που ανατολικά την όριζε ο Ινδός ποταμός και δυτικά το Αιγαίο και η Λιβυκή έρημος στη βόρειο Αφρική, περιελάμβανε εκτός από τους Μήδους και τους Πέρσες μεγάλο αριθμό λαών με διαφορετικούς πολιτισμούς. Η επιβολή και η διατήρηση της εξουσίας σε μια πανσπερμία λαών προϋπέθετε κατάλληλη οργάνωση. Για το λόγο αυτό η αυτοκρατορία διαιρέθηκε σε είκοσι επαρχίες, τις σατραπείες. Τη διοίκηση κάθε σατραπείας ασκούσε

ένας ευγενής Πέρσης ή τοπικός ηγεμόνας, διορισμένος από το Μεγάλο Βασιλιά. Αυτός είχε και τη στρατιωτική εξουσία, εφόσον ήταν υπεύθυνος και για την άμυνα της σατραπείας. Είχε την υποχρέωση να συγκεντρώνει και να στέλνει τον καθορισμένο φόρο, αλλά και να προμηθεύει με στρατό ή στόλο το Μεγάλο Βασιλιά, σε περίπτωση που το ζητούσε.

Από τη φορολογία ήταν απαλλαγμένοι οι Πέρσες. Ο φόρος κάθε σατραπείας οριζόταν σε αγαθά και σε χρήμα². Ο Δαρείος Α΄ χρησιμοποίησε το νόμισμα στις συναλλαγές της αυτοκρατορίας, υιοθετώντας την εφεύρεση των Λυδών. Έκοψε νόμισμα, το χρυσό δαρεικό, και διαμόρφωσε ένα μικτό οικονομικό σύστημα, βασισμένο αφενός στην

ανταλλαγή αγαθών και αφετέρου στο νόμισμα.

2. Η διοίκηση του Δαρείου

Μετά απ' αυτά όρισε είκοσι επαρχίες που τις ονομάζουν σατραπείες. Όρισε τους σατράπες καθώς και το φόρο που έπρεπε να πληρώνει κάθε έθνος, περιλαμβάνοντας και τους γειτονικούς λαούς ή, παραβλέποντας τη γειτνίαση, όριζε να περιληφθούν στην ίδια ομάδα λαοί που δεν γειτόνευαν μεταξύ τους. Όρισε τις επαρχίες και το φόρο με τον εξής τρόπο. Για όσους λαούς θα πλήρωναν το φόρο σε ασήμι, μέτρο θα ήταν το βαβυλωνιακό τάλαντο. Για όσους θα πλήρωναν σε χρυσάφι, μέτρο θα ήταν το ευβοϊκό τάλαντο. Το βαβυλωνιακό τάλαντο αξίζει εβδομήντα μνες ευβοϊκές. Τον και-

ρό του Κύρου και, αργότερα, του Καμβύση δεν υπήρχε φορολογικό σύστημα, αλλά οι λαοί πρόσφεραν δώρα στο βασιλιά. Το φορολογικό αυτό σύστημα και άλλα παραπλήσια μέτρα έκαναν τους Πέρσες να πούνε ότι ο Δαρείος ήταν έμπορος, ο Καμβύσης τύραννος και ο Κύρος πατέρας. Ο Δαρείος επειδή αξιοποιούσε κάθε πράγμα, ο Καμβύσης επειδή ήταν σκληρός και ο Κύρος επειδή ήταν μαλακός και τους είχε κάνει πολλά καλά.

Ηρόδοτος, Γ, 89 μετ. Αγγ. Βλάχου.

Περσικό νόμισμα, ο δαρεικός, που φέρει στη μια πλευρά την εικόνα Πέρση τοξότη. (Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη)

Για την επίβλεψη της διοίκησης και τον έλεγχο των σατραπειών υπήρχαν διοικητικοί υπάλληλοι, «τα μάτια και τα αφτιά του βασιλιά», επιφορτισμένοι με την υποχρέωση να περιοδεύουν τις σατραπείες και να ενημερώνουν το βασιλιά για την επικρατούσα κατάσταση.

Για να διευκολυνθούν οι μετακινήσεις των ανθρώπων, των αγαθών αλλά ιδιαίτερα του στρατού και των βασιλικών ταχυδρομών, κατασκευάστηκαν δρόμοι και σταθμοί όπου άλλαζαν άλογα και διανυκτέρευε το βασιλικό προσωπικό. Χαρακτηριστική περίπτωση αποτέλεσε η βασιλική οδός που ένωνε τη νέα πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, τα Σούσα, με τις Σάρδεις στη Μ. Ασία.

Τμήμα από τη λεγόμενη
«ζωφόρο* των τοξοτών»
που διακοσμούσε τα ανάκτορα στα Σούσα τον 5ο
αι. π.Χ.
(Παρίσι, Μουσείο Λούβρου)

Η περσική αυτοκρατορία, αν και διέθετε την καλύτερη οργάνωση από τα υπόλοιπα μεγάλα κράτη της αρχαιότητας, εμφάνιζε και πολλά τρωτά σημεία. Η πολυεθνική κοινωνία που τη συγκροτούσε δεν είχε στοιχεία συνοχής. Το πλήθος των υπηκόων, με εξαίρεση τους Μήδους και τους Πέρσες, δεν είχε κανένα δεσμό με την εξουσία. Ο στρατός και ο στόλος προερχόταν από δια-

φορετικά έθνη που είχαν χάσει την ελευθερία τους· γι' αυτό και η αγωνιστικότητά τους ήταν περιορισμένη στους πολέμους. Εκτός των άλλων είχαν διαφορετική αγωγή και συνήθειες. Η μεγάλη έκταση διευκόλυνε τις επαναστάσεις σατραπών σε απομακρυσμένες περιοχές ή ακόμα και τις μεταξύ τους συγκρούσεις.

Η πολυεθνική σύνθεση της αυτοκρατορίας συνετέλεσε ακριβώς στην ανεκτική αντιμετώπιση των υπηκόων από την πλευρά του κράτους. Η πολιτική αυτή εφαρμόστηκε για πρώτη φορά σε αυτοκρατορία του αρχαίου κόσμου.

6.3 Η ιστορία

Από την εποχή της εγκατάστασης των Μήδων και των Περσών

στο οροπέδιο του Ιράν μέχρι και τα τέλη του 9ου αι. π.Χ. δεν έχουμε ιδιαίτερες πληροφορίες για την ιστορική τους πορεία. Στην αρχή θα πρέπει να ήταν εξαρτημένοι από τους λαούς της Μεσοποταμίας. Στους Ασύριους ήταν υποτελείς μέχρι τον 7ο αι. π.Χ.

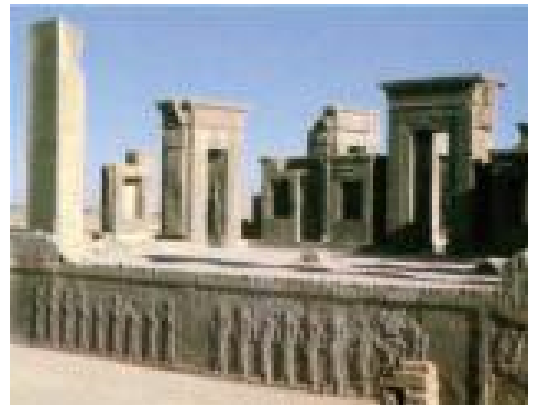
Πρώτοι οι Μήδοι δημιούργησαν κράτος, αφού συμμαχησαν με τους Βαβυλώνιους και κατέλαβαν τη Νινευί (612 π.Χ.), δίνοντας τέλος στην κυριαρχία των Ασσυρίων. Το κράτος των Μήδων, στο οποίο είχαν ενσωματωθεί οι Πέρσες, επεκτάθηκε δυτικά μέχρι τον Άλυ ποταμό στη Μ. Ασία. Στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. οι Πέρσες επαναστάτησαν με αρχηγό τον Κύρο Β΄ και κατέλαβαν τα Εκβάτανα, την πρωτεύουσα των Μηδων. Έτσι με τον Κύρο Β΄, άρχισε η ιστορία της περσικής αυτοκρα-

τορίας. Ο Κύρος στην αρχή διεύρυνε τα όρια του κράτους προς τα δυτικά. Πολέμησε και υπέταξε το κράτος των Λυδών και μαζί με αυτό τις ελληνικές πόλεις της Μ. Ασίας. Στη συνέχεια κατέλαβε το Βαβυλωνιακό κράτος (538 π.Χ.) και τη Συρία μέχρι τα αιγυπτιακά σύνορα. Οι κατακτήσεις του συνεχίστηκαν στις περιοχές του ανατολικού Ιράν ως τα ινδικά σύνορα, όπου και σκοτώθηκε πολεμώντας. Ο γιος του, Καμβύσης, συνέχισε την κατακτητική του πολιτική. Ενσωμάτωσε στην περσική αυτοκρατορία την Αίγυπτο και τη Λιβύη στη Βόρειο Αφρική.

Μετά το θάνατο του Καμβύση στο θρόνο ανέβηκε ο Δαρείος Α', που καταγόταν από συγγενή κλάδο της δυναστείας των Αχαιμενιδών. Αυτός θέλησε να επεκτείνει τις κατακτήσεις των Περσών στην Ευρώ-

πη. Η επεκτατική πολιτική του Δαρείου Α΄ και των διαδόχων του οδήγησε στους ελληνοπερσικούς πολέμους (492-479 π.Χ.) και στις συνεχείς διενέξεις που διατηρήθηκαν μέχρι την κατάκτηση της αυτοκρατορίας από το Μ. Αλέξανδρο (331 π.Χ.).

Τμήμα του ανακτόρου της Περσέπολης

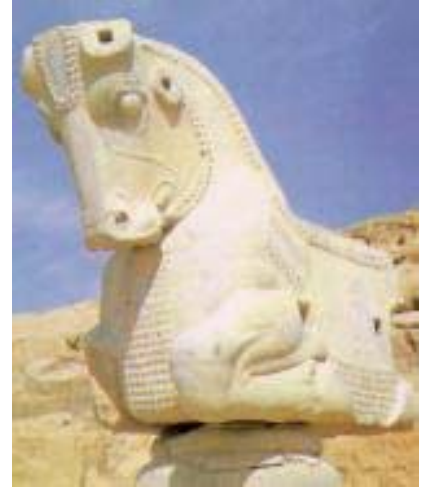
6.4 Ο πολιτισμός

Η θρησκεία. Το κυριότερο στοιχείο που προσδιόρισε το χαρακτήρα του περσικού πολιτισμού ήταν η θρησκεία. Διαμορφωτής της ήταν ένα ιστορικό πρόσωπο, ο Ζαρα-

τούστρα ή Ζωροάστρης (ζωροαστρισμός). Το περιεχόμενό της είχε ηθική βάση. Πρόβαλλε την ιδέα ότι ο κόσμος κυριαρχείται από τη διαμάχη ανάμεσα στο καλό και το κακό και την επικράτηση τότε του ενός και τότε του άλλου. Υποχρέωση του ανθρώπου είναι να συμβάλλει στην επικράτηση του καλού· γι' αυτό θα πρέπει να καταπολεμήσει το ψεύδος και να είναι αγνός.

Ο τρόπος της λατρείας ήταν απλός και δεν περιελάμβανε ναούς και είδωλα. Οι Πέρσες λάτρευαν το θεό του Καλού και του φωτός σε βωμούς πάνω στις κορυφές των βουνών, όπου οι ιερείς τους άναβαν φωτιές. Φαίνεται πως έχουμε να κάνουμε με μια μορφή πυρολατρείας. Η θρησκεία τους, πάντως, διακρίνεται από τις θρησκείες των

άλλων ανατολικών λαών, γιατί είχε ηθικό περιεχόμενο.

Κιονόκρανο με τη μορφή ταύρου από το ανάκτορο της Περσέπολης (5ος αι. π.Χ.)

Η γραφή. Οι Πέρσες υιοθέτησαν τη σφηνοειδή γραφή από τους Ασσύριους αλλά την απλοποίησαν μειώνοντας κατά πολύ τον αριθμό των συμβόλων της. Τα κείμενά τους ήταν κυρίως διατάγματα του Μεγάλου Βασιλιά που είχαν μεταφραστεί στις γλώσσες των λαών της αυτοκρατορίας για να είναι κατανοητά σε όλους τους υπηκόους.

Οι τέχνες. Οι Πέρσες πριν από την εποχή του Κύρου ήταν γεωργοί

ή νομάδες βοσκοί. Δεν είχαν δημιουργήσει εθνική τέχνη, εμπνευσμένη από τις παραδόσεις τους. Η τέχνη που διαμόρφωσαν σταδιακά εξυπηρέτησε τις ανάγκες των ανακτόρων, γι' αυτό διέθετε στοιχεία βαβυλωνιακά, ασσυριακά, αιγυπτιακά αλλά και χεττιτικά. Δεν έλειπαν βέβαια και τα στοιχεία τα εμπνευσμένα από την περσική θρησκεία. Τα μεγάλα ανακτορικά κέντρα, όπως τα Σούσα και η Περσέπολη, μέσα από τα ερείπιά τους δίνουν την εικόνα του πλούτου και του μεγαλείου. Διαρθρώνονταν σε διαφορετικά επίπεδα, που επικοινωνούσαν μεταξύ τους με σκάλες μεγάλες και επιβλητικές. Πύλες οδηγούσαν σε αυτά, διακοσμημένες με φτερωτούς ταύρους που είχαν ανθρώπινο κεφάλι. Οι τοίχοι των ανακτόρων είχαν επένδυση με επισμαλτωμένα

τούβλα και παρουσίαζαν πολεμιστές, ζώα και μορφές φανταστικές. Η αρχιτεκτονική και η διακόσμηση των περσικών ανακτόρων είχε μνημειακό* χαρακτήρα.

Ασκήσεις - Δραστηριότητες

- 1. Διαβάστε τι μας παραδίδει ο Ηρόδοτος για τη διοίκηση του Δαρείου Α΄ στο παράθεμα 2. Πώς θα μπορούσατε να αξιοποιήσετε τις πληροφορίες αυτές για να ερμηνεύσετε τη στάση των Περσών απέναντι στους κατακτημένους λαούς;**
- 2. Να εξηγήσετε σε τι διαφέρει η θρησκεία των Περσών από τις θρησκείες των άλλων λαών της Εγγύς Ανατολής, συμπεριλαμβανομένων και των Εβραίων.**
- 3. Να παρατηρήσετε με προσοχή τις εικόνες της ενότητας που απει-**

κονίζουν χαρακτηριστικά στοιχεία της περσικής τέχνης. Ποια είναι τα στοιχεία αυτά όσον αφορά τα θέματα και τον τρόπο απόδοσής τους;

7. Οι Ανατολικοί λαοί και οι Έλληνες

Ο σύγχρονος πολιτισμός είναι το αποτέλεσμα μιας μακράς ιστορικής πορείας. Στην Ανατολή ήδη από την 4η χιλιετία π.Χ. διαμορφώθηκαν και εξελίχθηκαν οι πρώτοι μεγάλοι πολιτισμοί που έθεσαν τις βάσεις για την ανθρώπινη πρόοδο. Η συμβολή τους στον παγκόσμιο πολιτισμό χωρίς αμφιβολία ήταν μεγάλη.

♦ Στη Μεσοποταμία και την κοιλάδα του Νείλου ο άνθρωπος για πρώτη φορά οργανώθηκε σε εξελιγμένες κοινωνίες. Η εξέλιξη αυτή επιτεύχθηκε με την καλλιέργεια της γης

και την παραγωγή πλεονάσματος αγαθών, γεγονός που επέτρεψε σε μέρος των κατοίκων να ασχοληθεί και με άλλες δραστηριότητες, όπως το εμπόριο, τη βιοτεχνία, την οργάνωση της διοίκησης, την οργάνωση πολεμικών επιχειρήσεων κ.ά. Η βελτίωση των συνθηκών της ζωής συνέβαλε προοδευτικά στη συγκρότηση αυτών των κοινωνιών σε μεγάλους και ισχυρούς κρατικούς σχηματισμούς. Η σαφής κοινωνική διαστρωμάτωση και η οργάνωση του κράτους κάτω από έναν ισχυρό ηγεμόνα, ο οποίος περιβαλλόταν με θεϊκές ιδιότητες, προσδιόρισαν το ρόλο του ατόμου σ' αυτά τα κράτη. Εκεί το πλήθος των ανθρώπων υποταγμένο συνέβαλε στην οικονομική ανάπτυξη και την πολιτιστική εξέλιξη των περιοχών. Εργάστηκε στην κατασκευή και τη διακόσμηση

ναών, ανακτόρων και ταφικών μνημείων. Οι ανάγκες των ηγεμόνων και οι θρησκευτικές πεποιθήσεις αποτέλεσαν το κίνητρο ανάπτυξης των τεχνών και των επιστημών. Οι καθημερινές εμπειρίες και ο εργασιακός μόχθος οδήγησαν στην ανακάλυψη μέσων και στην εφεύρεση τεχνικών που βελτίωσαν τις σκληρές συνθήκες της ζωής. Η καλή λειτουργία, εξάλλου, της κρατικής μηχανής αλλά και η ανάγκη επικοινωνίας για την ανταλλαγή των αγαθών οδήγησαν στη δημιουργία των πρώτων συστημάτων γραφής.

Στην Ανατολή, εκτός από τους λαούς της Μεσοποταμίας και της Αιγύπτου, οι Φοίνικες, οι Εβραίοι, οι Χετταίοι και αργότερα οι Πέρσες, λαοί με διαφορετική ιστορική πορεία και διαφορετικά πολιτιστικά

χαρακτηριστικά, είχαν το μερίδιό τους στην πρόοδο του πολιτισμού. ♦ Στις παρυφές της ευρωπαϊκής ηπείρου, στο Αιγαίο, κατά την 3η χιλιετία π.Χ. άνθησαν σπουδαίοι πολιτισμοί που αποτέλεσαν το υπόβαθρο του ελληνικού πολιτισμού. Από τα μέσα της 2ης χιλιετίας π.Χ., όταν οι λαοί της Ανατολής βρίσκονταν στο απώγειο της ανάπτυξής τους, οι Έλληνες κατεύθυναν τα ενδιαφέροντά τους, οικονομικά και πολιτιστικά, πέρα από το Αιγαίο.

Οι επαφές ανάμεσα στους λαούς της Ανατολής και τους Έλληνες καθ' όλη τη διάρκεια της αρχαιότητας είναι μια ιστορική πραγματικότητα που έχει παρουσιάσει περιόδους ρήξεων αλλά και περιόδους γόνιμων επιδράσεων και ουσιαστικής προσέγγισης. Η Ανατολή

υπήρξε συχνά πηγή έμπνευσης καλλιτεχνικής και επιστημονικής για τους Έλληνες. Οι Έλληνες με τα ταξίδια τους ήρθαν σε άμεση επαφή με τα επιτεύγματα των λαών της Ανατολής, αρκετά από τα οποία υιοθέτησαν. Ανταποκρίθηκαν δημιουργικά στις επιρροές τους· όσα πολιτιστικά στοιχεία παρέλαβαν δεν τα μιμήθηκαν, αντίθετα τα ενέταξαν μέσω αφομοιωτικής διεργασίας στην πολιτιστική τους παράδοση.

♦ Ο ελληνικός κόσμος στάθηκε με κριτικό και συχνά επικριτικό πνεύμα απέναντι στους λαούς της Ανατολής, τους βαρβάρους («Πᾶς μή Έλλην βάρβαρος»), χωρίς βέβαια να λησμονεί τη συμβολή τους στις τέχνες και τις επιστήμες. Η άποψη του μεγάλου φιλοσόφου, του Πλάτωνα, αποδίδει πιο καθαρά την ιδέα

που έτρεφαν οι Έλληνες για τους λαούς της Ανατολής: «Κάθε φορά που οι Έλληνες δανείστηκαν κάτι από μη Έλληνες, στο τέλος το οδήγησαν σε μια υψηλότερη τελειότητα» (Πλάτων, Επινόμις 987d).

Στις επόμενες ενότητες θα διαπιστώσουμε ότι:

Οι Έλληνες έδωσαν μια άλλη διάσταση στην εξέλιξη του πολιτισμού. Τα επιτεύγματά τους, υλικά ή πνευματικά, δεν ήταν αποτέλεσμα εξαναγκασμού. Οι Έλληνες είδαν τον άνθρωπο ως αυθύπαρκτη οντότητα, απαλλαγμένο από το φόβο και με επίγνωση των ορίων του.

Ερμηνευτικός πίνακας όρων

αστικός: αυτός που έχει άμεση σχέση με την πόλη (άστυ). Αστική κοινωνία είναι αυτή που τα μέλη της - οι αστοί - κατοικούν σε πόλεις, δεν ασκούν χειρωνακτική εργασία, αλλά ασχολούνται κυρίως με το εμπόριο, τη βιοτεχνία και την παροχή υπηρεσιών μέσω των οποίων αποκτούν υψηλά εισοδήματα.

βασάλτης: πέτρωμα σκληρό μαύρου χρώματος με μεγάλη ανθεκτικότητα.

διαμετακομιστικό εμπόριο: η προμήθεια αγαθών από διάφορες χώρες και η αποθήκευσή τους σε άλλη χώρα με σκοπό τη μελλοντική τους διοχέτευση σε επιμέρους αγορές τρίτων χωρών.

ειδώλιο - ειδωλοπλαστική: μικρό ομοίωμα ανθρώπου ή ζώου, κατασκευασμένο από πηλό, λίθο, μέταλλο, ξύλο, ελεφαντοστό κ.ά. Η διαδικασία της επεξεργασίας του υλικού και της κατασκευής του ομοιώματος ονομάζεται ειδωλοπλαστική.

ζωφόρος: αρχιτεκτονικό τμήμα ναού ή άλλου οικοδομήματος που καλύπτεται από ανάγλυφες διακοσμήσεις με παραστάσεις ζώων ή ανθρώπων (βλ. και εικόνα σελ. 95).

θεοκρατικό καθεστώς: η άσκηση πολιτικής εξουσίας και η ρύθμιση της κοινωνικής ζωής από ηγεμόνα που του αποδίδονται θεϊκές ιδιότητες ή από ισχυρό ιερατείο.

κύμβαλο: κρουστό μουσικό όργανο, αποτελούμενο από κυκλικές πλάκες που κρούονται συνήθως μεταξύ τους.

λάπις λάζουλι ή λαζουλίτης: πολύτιμος λίθος, διάφανος, σκούρου γαλάζιου χρώματος.

μνα (η): νομισματική μονάδα των αρχαίων Ελλήνων.

μνημειακός - μνημειακή τέχνη: έτσι ονομάστηκε η τέχνη που αναφέρεται σε οικοδομήματα ή μνημεία μεγάλων διαστάσεων και εντυπωσιακής διακόσμησης.

πατριαρχική οικογένεια: η οικογένεια στην οποία οι σχέσεις οργανώνονται με βάση τον κεντρικό ρόλο του πατέρα.

πορφύρα: θαλάσσιο όστρακο που εκκρίνει βαθυκόκκινο χρώμα· χρωστική ουσία για τη βαφή ενδυμάτων· αυτοκρατορικό ένδυμα κόκκινου χρώματος.

σημιτικά φύλα/λαοί: ομάδα φύλων της ΒΔ Ασίας στην οποία, κατά την αρχαιότητα, περιλαμβάνονταν οι Ασσύριοι, οι Φοίνικες, οι Εβραίοι κ.ά. Στην ομάδα αυτή σήμερα ανήκουν οι Άραβες.

σφραγιδογλυφία - σφραγιδοκύλινδρος: η γλυπτική των σφραγίδων από πολύτιμους λίθους ή χρυσά δακτυλίδια. Οι Ανατολικοί λαοί πρώτοι κατασκεύασαν από πολύτιμα ή ημιπολύτιμα υλικά μικρούς κυλίνδρους με ανάγλυφες παραστάσεις στις επιφάνειές τους.

τάλαντο: νόμισμα μεγάλης αξίας· μονάδα βάρους.

φρουδαρχία - φρουδαρχικό σύστημα: κοινωνικό και πολιτικό σύστημα που επικράτησε στη Δ. Ευρώπη το Μεσαίωνα. Σύμφωνα με αυτό, ο κυρίαρχος ηγεμόνας παρα-

χωρούσε σε υποτελείς ευγενείς έκταση γης (φέουδο), με αντάλλαγμα την υποταγή στο πρόσωπό του και την παροχή στρατιωτικών υπηρεσιών. Ο όρος χρησιμοποιείται για να αποδώσει ανάλογα συστήματα και σε άλλες ιστορικές περιόδους.

ΙΙ. ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

Από τους προϊστορικούς χρόνους έως και το Μ. Αλέξανδρο

**Κεφάλι αλόγου από το άρμα της
Σελήνης. Παρθενώνας, ανατολικό
αέτωμα.
(Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο)**

1. Ελληνική προϊστορία

Ο γεωγραφικός χώρος με τους μεγάλους ορεινούς όγκους και τις περιορισμένες πεδινές εκτάσεις, που διαρρέονται από μικρούς και ορμητικούς ποταμούς, με την πολυμορφία των ακτών και τα νησιωτικά συμπλέγματα, που λειτουργούν ως γέφυρες επικοινωνίας, επηρέασε θετικά τη διαμόρφωση της ζωής. Προς αυτή την κατεύθυνση συνέβαλαν και οι ήπιες κλιματολογικές συνθήκες.

Οι αρχαιότερες ανθρώπινες κοινωνίες στον τόπο αυτό χρησιμοποίησαν ως πρώτη ύλη για την οργάνωσή τους το λίθο. Έτσι η περίοδος αυτή έγινε γνωστή με το συμβατικό όρο, **εποχή του λίθου**. Προς το τέλος αυτής της περιόδου, δηλαδή της νεολιθικής, ο άνθρωπος πέρασε από

το θηρευτικό-συλλεκτικό* στάδιο της οικονομίας στο παραγωγικό. Ο ελληνικός χώρος στη διάρκεια της νεολιθικής εποχής (περ. 7000-3000 π.Χ.) έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Εδώ εντοπίστηκαν οι σπουδαιότεροι νεολιθικοί οικισμοί (Σέσκλο και Διμήνι Θεσσαλίας), των οποίων η οργάνωση και η εξέλιξη προσδιορίζεται από το τρίπτυχο: **μόνιμη εγκατάσταση, γεωργία, κτηνοτροφία.**

Στις αρχές περίπου της 3ης χιλιετίας π.Χ. εγκαινιάστηκε μια νέα εποχή στη ζωή των κατοίκων του Αιγαίου. Τότε για πρώτη φορά έχουμε εισαγωγή και χρήση του χαλκού.

Τη μακρά αυτή περίοδο, που οι αρχαιολόγοι ονόμασαν συμβατικά **εποχή του χαλκού*** (3000/2800-1100 π.Χ.), η πολιτιστική εξέλιξη δεν

ήταν ενιαία σε όλες τις περιοχές του ελληνικού χώρου. Η έρευνα έχει διακρίνει τους ακόλουθους πολιτισμούς: (1) του βορειοανατολικού Αιγαίου, (2) τον κυκλαδικό, (3) το μινωικό και (4) τον ελλαδικό, ο οποίος εξελίχθηκε στη συνέχεια στο μυκηναϊκό πολιτισμό.

Οι προϊστορικοί πολιτισμοί του Αιγαίου δημιούργησαν το υπόβαθρο πάνω στο οποίο στηρίχθηκε στο ξεκίνημά του ο μυκηναϊκός πολιτισμός, ο πρώτος ελληνικός πολιτισμός, και στη συνέχεια ο ελληνικός πολιτισμός των ιστορικών χρόνων.

1.1 Οι Αιγαιακοί πολιτισμοί

Οι πολιτισμοί που γεννήθηκαν στα νησιά του Αιγαίου και στην ηπειρωτική Ελλάδα κατά την εποχή του

χαλκού, παρά τις μεταξύ τους άλλη-
λεπιδράσεις, παρουσιάζουν ιδιαίτε-
ρα χαρακτηριστικά που οφείλονται
στη γεωγραφική θέση, στο γεωλογι-
κό ανάγλυφο και στις πρώτες ύλες
που διέθετε η κάθε περιοχή.

Χαρακτηριστικά αγγεία
του τύπου «δέπας
αμφι κύπελλο», από την Πολιόχνη
της Λήμνου.

**Ο πολιτισμός του βορειοανατο-
λικού Αιγαίου. Στη διάρκεια της 3ης
χιλιετίας π.Χ. με κέντρα τα νησιά
Λήμνο, Λέσβο, Θάσο, Σαμοθράκη
αλλά και μεμονωμένες θέσεις στη
Θράκη και την ανατολική Μακεδο-
νία αναπτύχθηκε ένας πολιτισμός
που παρουσιάζει ομοιότητες με το**

Κέντρα των προϊστορικών πολιτισμών του Αιγαίου

1. Θέρμο
2. Θήβα
3. Αθήνα
4. ΑΝΑΤΟΛΙΑ
5. ΘΗΡΑ
6. Μυκήνες
7. Άργος
8. ΛΗΜΝΟΣ
9. Καλαμάτα
10. Κνωσός
11. ΚΡΗΤΗ
12. ΡΟΔΟΣ
13. ΑΙΓΑΙΟΝ
14. Γύθειο
15. Μίλητος

Πίνακας χρονικών υποδιαιρέσεων των πολιτισμών του χαλκού στην Ελλάδα

ΠΕΡΙΟΔΟΙ	ΒΑ ΑΙΓΑΙΟ	ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ
ΥΣΤΕΡΗ ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑ 1600-1100 π.Χ.	ΚΡΗΤΟΜΥΚΗΝΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	
ΜΕΣΗ ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑ 1900-1600 π.Χ.	ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΒΟΡΕΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ	ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ
ΠΡΩΙΜΗ ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑ 3000/2800-2000/1900 Χ		ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΠΕΡΙΟΔΟΙ	ΚΥΚΛΑΔΕΣ	ΚΡΗΤΗ	
ΥΣΤΕΡΗ ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑ 1600-1100 π.Χ.	ΚΡΗΤΟΜΥ- ΚΗΝΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ 1700-1450 π.Χ.
ΜΕΣΗ ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑ 1900-1600 π.Χ.	ΜΕΣΟΚΥ- ΚΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ		ΠΑΛΑΙΟΑΝΑΚΤΟ- ΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ 1900-1700 π.Χ.
ΠΡΩΙΜΗ ΧΑΛΚΟΚΡΑΤΙΑ 3000/2800- 2000/1900 π.Χ.	ΠΡΩΤΟΚΥ- ΚΛΑΔΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ		ΠΡΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

Λεγόμενο τρωικό πολιτισμό της βορειοδυτικής Μ. Ασίας. Τη «φυσιогνωμία» αυτού του πολιτισμού γνωρίζουμε καλύτερα από τις ανασκαφικές έρευνες και τη μελέτη των αρχαιολογικών δεδομένων της Πολιόχνης στη Λήμνο. Το γεωλογικό ανάγλυφο του νησιού ευνόησε την ανάπτυξη μιας γεωργοκτηνοτροφικής οικονομίας με πλεόνασμα στην παραγωγή, πράγμα που δημιούργησε τις προϋποθέσεις για ανταλλακτικό εμπόριο. Η Λήμνος φαίνεται ότι από τις αρχές της 3ης χιλιετίας π.Χ. ήταν ένας σημαντικός σταθμός των δρόμων μεταφοράς μετάλλων - χαλκού, κασσίτερου, αργύρου - από και προς τον ασιατικό χώρο, μέσω των οποίων πρέπει να διοχετεύθηκε και η γνώση επεξεργασίας τους στον αιγαιακό χώρο. Οι έρευνες στην Πολιόχνη έφεραν στο φως

στοιχεία που χαρακτηρίζουν μια οργανωμένη πόλη, όπως πολεοδομικό σχεδιασμό, αμυντικό τείχος, αποχετευτικό δίκτυο και χώρους κοινοτικής συγκρότησης. Η Πολιόχνη της Λήμνου πρέπει να θεωρείται, από τα μέχρι σήμερα δεδομένα, η αρχαιότερη πόλη της ευρωπαϊκής ηπείρου.

Χρυσά κοσμήματα, δείγματα της εξελιγμένης μεταλλοτεχνίας που αναπτύχθηκε στην Πολιόχνη της Λήμνου. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

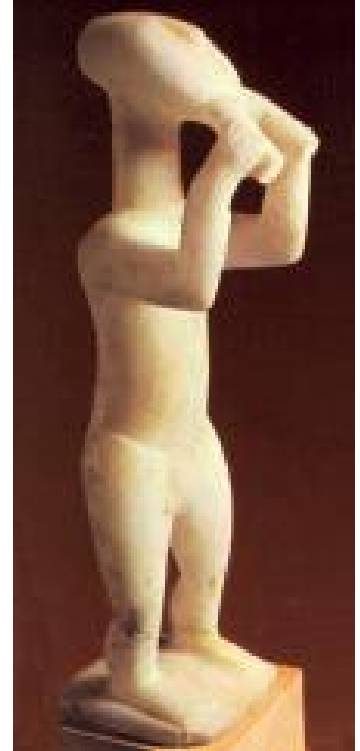
Ο κυκλαδικός πολιτισμός. Σε νησιά των Κυκλάδων - Σύρο, Πάρο,

Αντίπαρο, Νάξο, Σίφνο, Μήλο, Αμοργό, Θήρα κ.ά. - κατά την 3η χιλιετία π.Χ. αναπτύχθηκε ένας πρωτότυπος πολιτισμός. Οι μικρές αποστάσεις μεταξύ των νησιών και η γεωγραφική τους θέση στο κέντρο του Αιγαίου υπήρξαν ευνοϊκοί παράγοντες που διευκόλυναν την επικοινωνία και τις επαφές ανάμεσα στις δύο πλευρές του Αιγαίου. Η οικονομία τους στηριζόταν εν μέρει στη γεωργία, την κτηνοτροφία, την αλιεία και κυρίως στη βιοτεχνία και το εμπόριο. Τα πλούσια κοιτάσματα ορυκτών - μάρμαρο στην Πάρο και τη Νάξο, οψιανός* στη Μήλο, άργυρος στη Σίφνο - έδωσαν την ευκαιρία στους Κυκλαδίτες να ασχοληθούν με τη μεταλλοτεχνία, την κατασκευή μαρμάρινων αγγείων και εργαλείων από οψιανό. Πρώτοι οι κάτοικοι των Κυκλάδων ναυπήγη-

σαν πλοία, που είχαν τη δυνατότητα να ταξιδεύουν σε ανοικτή θάλασσα. Τα προϊόντα της βιοτεχνικής τους παραγωγής τα αντάλλασσαν πιθανότατα με γεωργικά, των οποίων η παραγωγή ήταν περιορισμένη στα νησιά. Εκτός από το ανταλλακτικό εμπόριο φαίνεται ότι η οικονομία τους ιδιαίτερα ευνοήθηκε από τις μεταφορές αγαθών άλλων περιοχών, δημιουργώντας έτσι τις βάσεις ενός ισχυρού διαμετακομιστικού* εμπορίου. Η πειρατεία, εξάλλου, δε θα πρέπει να ήταν έξω από τις βιοποριστικές τους ασχολίες¹. Εγκαταστάσεις με κυκλαδικό χαρακτήρα έχουν βρεθεί στον ευρύτερο αιγαιακό χώρο, όπως στις ανατολικές ακτές της ηπειρωτικής Ελλάδας και στην Κρήτη, γεγονός που οδηγεί στη σκέψη ότι οι Κυκλαδίτες ανέπτυξαν εκτεταμένη εμπορική

**δραστηριότητα και κυριάρχησαν
στο Αιγαίο κατά την 3η χιλιετία π.Χ.**

**Μαρμάρινο ειδώλιο «αυλη-
τή» από την Κέρο. Έργο
της πρώιμης εποχής του
χαλκού.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολο-
γικό Μουσείο)**

**Τα μαρμάρια και κεραμικά
σκεύη με τα ιδιόρρυθμα σχήματά
τους και την πρωτότυπη διακό-
σμηση, τα μαρμάρια ειδώλια,* τα
αρχιτεκτονικά κατάλοιπα των οικι-
σμών αλλά και τα έργα της μεταλ-
λοτεχνίας είναι όλα στοιχεία που α-
ποδεικνύουν εξελιγμένη κοινωνική**

οργάνωση και ποιότητα στην καθημερινή ζωή.

Στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ. η πρωτοτυπία του κυκλαδικού πολιτισμού περιορίζεται από την εισαγωγή πολιτιστικών στοιχείων, κυρίως από την Κρήτη αλλά και από την ηπειρωτική Ελλάδα. Έτσι ο κυκλαδικός πολιτισμός της μέσης εποχής του χαλκού είναι το αποτέλεσμα του δημιουργικού συνδυασμού του νησιωτικού πολιτιστικού υπόβαθρου με τις επιρροές που οι Κυκλαδίτες δέχτηκαν και αφομοίωσαν από την Κρήτη και την κυρίως Ελλάδα. Σ' αυτή την περίοδο περιορίστηκε ο ηγετικός ρόλος των Κυκλάδων στο Αιγαίο λόγω της ανερχόμενης μινωικής δύναμης. Υποχρεώθηκαν, κατά πάσα πιθανότητα, να προσφέρουν τις ναυτικές

τους γνώσεις προκειμένου να διατηρήσουν την ανεξαρτησία τους.

**Τοιχογραφία
του «ψαρά» από οικία
του Ακρωτηρίου Θήρας.
Έργο της ύστερης
εποχής του χαλκού.
(Αθήνα, Εθνικό
Αρχαιολογικό Μουσείο)**

Γύρω στα 1500 π.Χ., η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας έθαψε κάτω από τη λάβα μια μεγάλη πόλη του νησιού –στο σημερινό χωριό Ακρωτήρι–, που βρισκόταν σε ακμή από τις αρχές της ύστερης εποχής του χαλκού. Οι κάτοικοι της Θήρας εγκατέλειψαν το νησί μάλλον προειδοποιημένοι από σεισμικές δονή-

σεις πριν την ολοκληρωτική καταστροφή. Για τους άλλους νησιωτικούς οικισμούς δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις εγκατάλειψης ή ολοκληρωτικής καταστροφής. Πάντως είναι φανερό ότι έκτοτε η κατάσταση άλλαξε σταδιακά στο Αιγαίο με επακόλουθο την προοδευτική αλλά πλήρη επικράτηση των Μυκηναίων το 14ο αι. π.Χ.

1. Η ναυτική κυριαρχία του Μίνωα και η πειρατεία

Ο πρώτος που καθώς ξέρουμε απ' την προφορική παράδοση, απέκτησε ναυτικό ήταν ο Μίνως, που κυριαρχούσε στο μεγαλύτερο μέρος της σημερινής ελληνικής θάλασσας. Κυρίεψε τις Κυκλάδες και ίδρυσε αποικίες στα περισσότερα νησιά, από όπου έδιωξε τους Κάρες

και εγκατέστησε άρχοντες τους γιους του. Φυσικό ήταν να καταδιώξει την πειρατεία όσο μπορούσε, ώστε να του περιέρχονται ασφαλέστερα τα εισοδήματα των νησιών.

Την παλιά εποχή οι Έλληνες, και όσοι βάρβαροι κατοικούσαν στα παράλια ή στα νησιά, επιδόθηκαν στην πειρατεία μόλις άρχισε ν' αναπτύσσεται η θαλάσσια επικοινωνία. Είχαν αρχηγούς ανθρώπους ισχυρούς που είχαν κίνητρο και το προσωπικό τους κέρδος, αλλά και την ανάγκη να εξασφαλίσουν τροφή για τους πιο φτωχούς. Χτυπούσαν αείχιστες πολιτείες, που ήσαν μάλλον συγκροτήματα οικισμών, και τις λεηλατούσαν εξασφαλίζοντας μ' αυτόν τον τρόπο το βιοπορισμό τους. Η ληστεία τότε, δεν ήταν ακόμα ντροπή, αλλά αντίθετα έδινε κάποια δόξα σ' όσους την ασκούσαν.

Τούτο, άλλωστε, φαίνεται τόσο από το ότι και σήμερα ακόμα μερικοί στεριανοί υπερηφανεύονται επειδή είναι ληστές, όσο και από το ότι στους στίχους των παλαιών ποιητών υπάρχουν στερεότυπες ερωτήσεις προς τα καράβια που εισπλέουν κάπου αν είναι πειρατικά. Αυτό σημαίνει ότι ούτε εκείνοι που δέχονταν την ερώτηση θεωρούσαν ότι ήταν ταπεινωτική η πειρατεία ούτε εκείνοι που έκαναν την ερώτηση τη θεωρούσαν υβριστική.

**Θουκυδίδης, Α, 4-5
μετ. Αγγ. Βλάχου, εκδ. Εστία.**

Ο μινωικός πολιτισμός. Ο πολιτισμός που αναπτύχθηκε την εποχή του χαλκού στην Κρήτη συμβατικά φέρει το όνομα του μυθικού βασιλιά Μίνωα.

Η γεωγραφική θέση του νησιού στο κέντρο περίπου της ανατολικής λεκάνης της Μεσογείου μεταξύ τριών ηπείρων, η μορφολογία του εδάφους με τις εύφορες αλλά μικρές πεδιάδες ανάμεσα σε μεγάλους ορεινούς όγκους και το ζεστό κλίμα προσδιόρισαν την οργάνωση της ζωής και την ανάπτυξη πολιτισμού ήδη από τους νεολιθικούς χρόνους. Πολλοί ερευνητές, εκτός από την παραδοσιακή τριμερή διαίρεση της εποχής του χαλκού σε πρώιμη, μέση και ύστερη, για τη μελέτη του μινωικού πολιτισμού χρησιμοποιούν τη διάκριση αντίστοιχα σε χρονικές περιόδους με κριτήριο την κατασκευή, την οργάνωση και την καταστροφή των ανακτορικών κέντρων στην Κρήτη.

α. Η ιστορία και η κοινωνία. Η πρώιμη εποχή του χαλκού συμπί-

**ππει έτσι με την προανακτορική πε-
ρίοδο. Στη διάρκεια αυτής της πε-
ριόδου οι οικισμοί παρουσιάζουν
στοιχεία αγροτικής οικονομικής
οργάνωσης αλλά και στοιχεία ανά-
πτυξης εμπορικών σχέσεων με νη-
σιά του Αιγαίου, τις ακτές της Εγγύς
Ανατολής και της Αιγύπτου. Τα βιο-
τεχνικά προϊόντα της κεραμικής,
της λιθοτεχνίας, της πλεκτικής, της
υφαντικής και της μεταλλοτεχνίας
αποδεικνύουν την ύπαρξη έμπει-
ρων τεχνιτών και κατ' επέκταση
κοινωνικών ομάδων που διακρίνο-
νται από τον καταμερισμό εργασί-
ας. Οι αρχηγοί των ισχυρότερων
γενών, δηλαδή οι κάτοχοι εκτάσε-
ων καλλιεργήσιμης γης, ίσως απέ-
κτησαν προοδευτικά δύναμη μέχρις
ότου η εξουσία συγκεντρώθηκε στα
χέρια των λίγων, των πρώτων βα-
σιλέων.**

Πήλινος δίσκος από τη Φαιστό. Στις δύο όψεις του φέρει αποτυπωμένα με σφραγίδα, σύμβολα μιας ιερογλυφικής γραφής. Πρόκειται για το παλαιότερο μινωικό κείμενο που μας είναι γνωστό (1800 π.Χ.).

(Ηράκλειο Κρήτης, Αρχαιολ. Μουσείο)

Για πρώτη φορά στην Κνωσό, στη Φαιστό, στα Μάλια και τη Ζάκρο το 1900 π.Χ. περίπου οικοδομήθηκαν συγκροτήματα, που είναι δυνατό να χαρακτηριστούν ως ανάκτορα. Τα συγκροτήματα αυτά διέθεταν μεγάλους αποθηκευτικούς χώρους που υποδεικνύουν ότι οι κάτοχοί τους ήταν μεγάλοι γαιοκτή-

μονες. Σημαντικό επίτευγμα αυτής της περιόδου, δηλαδή της παλαιοανακτορικής εποχής, ήταν η εφεύρεση γραφής. Χρησιμοποιήθηκαν παράλληλα μια ιερογλυφική γραφή, όπως αποδεικνύει ο δίσκος της Φαιστού, και μια γραφή με γραμμικά σύμβολα, γνωστή ως γραμμική Α', πάνω σε πινακίδες και αγγεία. Καμία από τις δύο γραφές δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί. Από τις αρχές της περιόδου αυτής η Κρήτη σταδιακά κυριάρχησε στο Αιγαίο¹. Η μινωική θαλασσοκρατία ήταν γνωστή ήδη στην παράδοση των αρχαίων. Η απουσία οχυρώσεων στα ανακτορικά κέντρα δημιούργησε τη θεωρία της ειρηνικής επικράτησης, της γνωστής *paخ mīnoica* (μινωική ειρήνη). Από άγνωστες αιτίες τα πρώτα ανάκτορα καταστράφηκαν γύρω στα 1700 π.Χ. Η

κατάσταση αντιμετωπίστηκε μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα. Νέα ανάκτορα οικοδομήθηκαν στη θέση των παλαιών, μεγαλύτερα σε έκταση και πολυτελέστερα σε σχέση με τα προηγούμενα.

Τη νεοανακτορική περίοδο η διαστρωμάτωση της μινωικής κοινωνίας διαρθρώνεται στο πλαίσιο του ανακτόρου με επικεφαλής τον κύριό του, τον ηγεμόνα, από τον οποίο πήγαζαν όλες οι εξουσίες. Τον πλαισίωνε αριστοκρατία αξιωματούχων και μεγάλος αριθμός κατοίκων της περιοχής γύρω από το ανάκτορο, που ως γεωργοί ή τεχνίτες εξαρτιόνταν οικονομικά από το ανάκτορο. Η κοινωνική αυτή συγκρότηση δε φαίνεται να μοιάζει με τον απολυταρχικό τρόπο διακυβέρνησης, όπως τον γνωρίσαμε στους λαούς της Εγγύς Ανατολής. Η ανεύ-

ρεση μικρότερων οικοδομικών συγκροτημάτων αλλά και πόλεων, που ήταν σύγχρονες με τα ανάκτορα, αποτελούν ενδείξεις και για μια αστική* οργάνωση της κοινωνίας παράλληλα με την ανακτορική. Μεγάλος δηλαδή αριθμός κατοίκων που έμεναν στις πόλεις δεν ασχολούνταν με χειρωνακτικές εργασίες, αλλά είχαν υψηλά εισοδήματα από το εμπόριο, τη βιοτεχνία και την παροχή υπηρεσιών ως διοικητικοί υπάλληλοι.

Ο τρόπος οργάνωσης της ζωής, όπως μπορούμε να τον κατανοήσουμε από τα αρχαιολογικά ευρήματα, προβάλλει ιδιαίτερα τη γυναίκα. Εκτός από τον πρωταγωνιστικό ρόλο που έπαιζε στη θρησκεία, η θέση της στη μινωική κοινωνία φαίνεται ότι ήταν εφάμιλλη με εκείνη που κατείχε ο άνδρας. Γυναίκες

Τοιχογραφία από το ανάκτορο της Κνωσού. Απεικονίζει σκηνή από ένα επικίνδυνο αγώνισμα, συνδεδεμένο πιθανότατα με ιερές τελετουργίες, τα ταυροκαθάψια* (1450 π.Χ.). (Ηράκλειο Κρήτης, Αρχαιολογικό Μουσείο)

συμμετείχαν σε επικίνδυνα αθλήματα όπως τα ταυροκαθάψια* και σε κυνηγετικές εξορμήσεις μαζί με τους άνδρες. Φρόντιζαν, ωστόσο, την

εμφάνισή τους, περιποιοούνταν το σώμα τους, καλλωπίζονταν και φορούσαν περίτεχνα ενδύματα, που προκαλούν εντύπωση ακόμη και σήμερα με την τολμηρότητά τους.

Ειδώλιο γυναικείας θεότητας, της θεάς των όφρων. Είναι κατασκευασμένο από φαγεντιανή και παρουσιάζει μια γυναίκα που κρατά στα δύο χέρια φίδια, ενώ στο κεφάλι της κάθεται ένα αιλουροειδές. Το ένδυμα που φοράει είναι περίτεχνο και τολμηρό.

(Ηράκλειο Κρήτης, Αρχαιολογικό Μουσείο)

Οι επαφές της Κρήτης αυτή την περίοδο με τις περιοχές της ανατολικής Μεσογείου ήταν συνεχείς. Η ανεύρεση χάλκινων ταλάντων* και ελεφαντόδοντων αποδεικνύει άμεσες επαφές με την Κύπρο και τη Συρία. Ένδειξη της επικοινωνίας με την Αίγυπτο αποτελούν οι τοιχογραφίες της εποχής του Τούθμωσι Γ΄, στις οποίες απεικονίζονται απεσταλμένοι των Κεφτί με δώρα για το φαραώ. Ο τρόπος απόδοσης των Κεφτί μοιάζει με τη μορφή των Κρητών, όπως τους γνωρίζουμε από τα έργα της μινωικής τέχνης. Η επέκταση, επίσης, στο Αιγαίο είναι γεγονός που δεν επιδέχεται αμφισβήτηση. Την ακμή όμως ανέκοψε, γύρω στα 1500 π.Χ., η δεύτερη στη σειρά καταστροφή των ανακτόρων. Πιθανή εκδοχή αυτής της καταστροφής θεωρείται η έκρηξη του ηφαι-

στείου της Θήρας. Μόνο η Κνωσός από τα ανακτορικά κέντρα ξεπέρασε τη δοκιμασία της καταστροφής και συνέχισε την ανεξάρτητη πορεία της για έναν ακόμη αιώνα. Η καταστροφή πάντως δε σήμανε και το τέλος του πολιτισμού στην Κρήτη.

Η μετανακτορική περίοδος, όπως διαφορετικά ονομάζεται η περίοδος της μυκηναϊκής κυριαρχίας στην Κρήτη, διήρκεσε μέχρι το 1100 π.Χ. περίπου. Τη μυκηναϊκή επικράτηση επικυρώνει η ανεύρεση στην Κνωσό πήλινων πινακίδων της γραμμικής Β΄ γραφής, η οποία χρησιμοποιήθηκε από τους Μυκηναίους.

β. Θρησκεία. Κυρίαρχο ρόλο είχε στη μινωική θεολογία μια γυναικεία θεότητα, που ταυτίζεται με τη θεά της γονιμότητας. Δίπλα της

υπήρχε ένας μικρός θεός. Ιερό ζώο ήταν ο ταύρος και σύμβολα ιερά τα κέρατα του ταύρου και ο διπλός πέλεκυς.

Τους θεούς λάτρευαν στην ύπαιθρο, σε κορυφές των βουνών ή σε ιδιαίτερους χώρους στα ανάκτορα. Ναούς δεν οικοδομούσαν. Από τις θρησκευτικές τελετές ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα ταυροκαθάψια*.

γ. Τέχνη. Η μινωική τέχνη χαρακτηρίζεται από φαντασία, λεπτότητα και αγάπη για τη φύση. Τα έργα των Μινωιτών ήταν προσαρμοσμένα στα ανθρώπινα μέτρα, αποστρέφονταν το ογκώδες και το μνημειακό*.

Ακόμα και τα ανάκτορα δεν επιβάλλονταν με τον όγκο τους στο χώρο αλλά με την πολυμορφία τους. Πυρήνας του μινωικού ανα-

Τελετουργικό πέτρινο αγγείο με το οποίο έκαναν σπονδές. Έχει τη μορφή κεφαλής ταύρου. Ο ταύρος ήταν ένα από τα ιερά ζώα στη μινωική θρησκεία. Προέρχεται από το μικρό ανάκτορο της Κνωσού (1600 π.Χ.). (Ηράκλειο Κρήτης, Αρχαιολ. Μουσείο)

κτόρου ήταν μια μεγάλη αυλή, γρω από την οποία διαρθρωνόταν ένα πολυδαίδαλο* σύστημα δωματίων, διαδρόμων και ανισόπεδων επιφανειών. Βεράντες, φωταγωγοί και αποθηκευτικοί χώροι εξυπηρετούσαν παράλληλα με την αισθητική και πρακτικές ανάγκες της καθημε-

ρινής ζωής. Οι τοίχοι των ανακτόρων σε ευρεία κλίμακα διακοσμού-νταν με τοιχογραφίες. Τα θέματά τους ήταν εμπνευσμένα από τη φύση και τις ανακτορικές τελετές.

Τα έργα της μικροτεχνίας (σφραγιδογλυφία*, χρυσοχοΐα, ειδωλοπλαστική* και κεραμική) διακοσμούνταν με ανάλογες παραστάσεις. Η προσπάθεια των καλλιτεχνών να αποδώσουν όσο πιο πιστά μπορούσαν την ανθρώπινη μορφή καθώς και τις μορφές των ζώων, η απεικόνιση σκηνών από την καθημερινή ζωή ή τις τελετές σε συνδυασμό με την ποικιλία των χρωματισμών είναι στοιχεία που δίνουν την εντύπωση μιας ειρηνικής κοινωνίας που αντιμετωπίζει με ευχαρίστηση την καθημερινή ζωή.

Η μινωική τέχνη σκοπό είχε να εξυπηρετήσει κυρίως τις ανάγκες

των ανακτόρων. Δε χρησιμοποιήθηκε όμως μόνο από την εξουσία, όπως συνέβαινε στις αυτοκρατορίες της Ανατολής.

Σφραγιδόλιθοι, εξάίρετα έργα μινωικής μικροτεχνίας. Έμπειροι τεχνίτες φιλοτεχνούσαν πάνω σε πολύτιμους και ημιπολύτιμους λίθους ανάγλυφες μικροσκοπικές παραστάσεις, ιδιαίτερα κατά τη νεοανακτορική περίοδο.

(Ηράκλειο Κρήτης, Αρχαιολ. Μουσείο)

Ο ελλαδικός πολιτισμός. Οι ερευνητές ονόμασαν ελλαδικό τον πολιτισμό που διαμορφώθηκε στην ηπειρωτική χώρα την εποχή του

χαλκού*. Στην ηπειρωτική Ελλάδα η μετάβαση από την εποχή του λίθου σε εκείνη του χαλκού φαίνεται ότι συνέβη χωρίς θεαματικές αλλαγές και με αργούς ρυθμούς. Η επιστημονική έρευνα διαπίστωσε ότι στις αρχές της εποχής του χαλκού συνέβησαν δημογραφικές μεταβολές, μετακινήσεις πληθυσμών. Οι νέοι οικισμοί ιδρύθηκαν κοντά στη θάλασσα ή πάνω σε χαμηλούς λόφους. Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση ήταν του οικισμού της Λέρνας στην Αργολίδα. Η συγκρότηση των περισσότερων οικισμών και τα ανασκαφικά στοιχεία μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι οικισμοί και οι κοινωνίες που τους διαμόρφωσαν βρίσκονταν σε στάδιο προαστικής* οργάνωσης. Στο στάδιο αυτό διαπιστώθηκαν κάποιοι νεωτερισμοί, όπως εξειδίκευση στην ερ-

γασία, ανάπτυξη της τεχνολογίας, διεύρυνση των ανταλλαγών, κεντρική οργάνωση κ.ά. Οι πόροι οικονομικής ανάπτυξης δεν προέρχονταν μόνο από τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Έχει διαπιστωθεί η επικοινωνία ανάμεσα στους οικισμούς της ηπειρωτικής Ελλάδας και του αιγαιακού χώρου. Από τους κατοίκους του ελλαδικού χώρου της πρώιμης εποχής του χαλκού διατηρήθηκαν γλωσσικά κατάλοιπα που στη συνέχεια τα συναντούμε στην ελληνική γλώσσα. Πρόκειται κυρίως για τοπωνύμια που έχουν κατάληξη σε -ττος, -σσοι, -νθος π.χ. Λυκαβηττός, Υμηττός, Ιλισσός, Παρνασσός, Κόρινθος κ.ά.

Τους πρώτους αιώνες της 2ης χιλιετίας π.Χ., δηλαδή τη μέση εποχή του χαλκού, τα αρχαιολογικά δεδομένα προβάλλουν μια διαφορε-

Βαθύ πήλινο σκεύος με προχοή, «σαλτσιέρα», του ελλαδικού πολιτισμού, της πρώιμης εποχής του χαλκού από την περιοχή της Ραφήνας. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολ. Μουσείο)

τική εικόνα. Διακόπτεται απότομα η πολιτιστική συνέχεια και δεν παρατηρείται καμία ουσιαστική εξέλιξη στον τρόπο οργάνωσης. Η κατάσταση αυτή, σύμφωνα με την παραδοσιακή εξήγηση, αποδίδεται στην είσοδο νέων κατοίκων, δηλαδή των πρώτων ελληνικών φύλων. Σύμφωνα με άλλη εκδοχή ερμηνεύεται από εσωτερικές αναταραχές και συγκρούσεις ανάμεσα στους αυτόχθονες* πληθυσμούς².

2. Η επιστημονική έρευνα για το πρόβλημα των μεταβολών που συνέβησαν στον ελλαδικό χώρο στα τέλη της πρώιμης εποχής του χαλκού

Οι προσπάθειες των αρχαιολόγων να προσδιορίσουν τη φύση, την έκταση και τις συνέπειες των μεταβολών που πραγματοποιούνται στα τέλη της Πρώιμης Χαλκοκρατίας ξεκινούν από την ανομολόγητη επιθυμία να ανιχνεύσουν το πρόβλημα της «άφιξης» των πρώτων ινδοευρωπαϊκών φύλων στην αιγαιακή λεκάνη. Με την αποκρυπτογράφηση της γραμμικής γραφής Β΄, το ασφαλές πλέον γεγονός ότι στην Πελοπόννησο, κατά τη Μυκηναϊκή εποχή, μιλούσαν ένα είδος πρωτόγονης ελληνικής γλώσσας, καθώς και η απουσία ουσιαστικής

τομής στην πολιτισμική συνέχεια... οδηγούν στο συμπέρασμα ότι τα φύλα που εγκαταστάθηκαν στην ηπειρωτική Ελλάδα την επαύριο των καταστροφών, ήταν οι πρώτες ομάδες «Πρωτοελλήνων»...

Από την άλλη πλευρά με ποια κριτήρια μπορούμε να αποδώσουμε μια καινοτομία στην άφιξη νέων πληθυσμιακών στοιχείων; Από τη νεότερη ιστορία αποδεικνύεται σαφέστατα, άλλωστε, ότι ριζικές πολιτισμικές αλλαγές, που συνοδεύονται συχνά από βίαιες καταστροφές, δεν είναι απαραίτητα αποτέλεσμα εισβολών ή μεταναστεύσεων: ενδεικτικό παράδειγμα μιας τέτοιας περίπτωσης αποτελούν οι επαναστάσεις. Θα μπορούσαμε επομένως να αποδώσουμε τα γεγονότα του τέλους της Πρωτοχαλκής II

περιόδου στο Αιγαίο σε μια σειρά από εσωτερικές αναταραχές.

**R. Treuil, P. Darcque, J.-Cl. Pour-
sat, G. Touchais, Οι πολιτισμοί του
Αιγαίου, μετ. Όλγα Πολυχρονοπού-
λου, Άννα Φιλίππα-Touchais, εκδ.
Καρδαμίτσα, 1996, σ. 293-294.**

Οι οικισμοί σ' αυτή την περίοδο παρουσιάζουν έλλειψη σχεδιασμού στη χωροταξική τους οργάνωση. Η κεραμική είναι το κύριο υλικό κατάλοιπο που υποδηλώνει τα νέα πολιτιστικά στοιχεία. Η κοινωνία, όπως φαίνεται, συγκροτήθηκε στη βάση της κλειστής αγροτικής οικονομίας. Οι κάτοικοι δηλαδή ενός οικισμού παρήγαν αγροτικά προϊόντα τόσα όσα κάλυπταν τις ανάγκες επιβίωσής τους. Δεν υπήρχε πλεόνασμα στην παραγωγή και κατ'

επέκταση δεν υπήρχε ανταλλακτικό εμπόριο. Ωστόσο, στην ύστερη φάση αυτής της περιόδου διαπιστώνουμε επαφές με την Κρήτη. Δεν πρέπει να λησμονούμε ότι την ίδια περίοδο στην Κρήτη, λειτουργούσε ένα ανακτορικό σύστημα που βασιζόταν κυρίως στην εμπορική εξάπλωση των Κρητών.

1.2 Ο μυκηναϊκός πολιτισμός

Στην ηπειρωτική Ελλάδα κατά την ύστερη εποχή του χαλκού (1600 -1100 π.Χ.) διαμορφώθηκε και εξελίχθηκε ο πρώτος μεγάλος ελληνικός πολιτισμός. Έχει ονομαστεί συμβατικά μυκηναϊκός από τους ερευνητές, γιατί το σπουδαιότερο κέντρο του ήταν η «πολύχρησος Μυκήνη», όπως αναφέρεται στα ομηρικά έπη.

Η χώρα. Ο πολιτισμός αυτός ήταν δημιούργημα ελληνικών φύλων, γνωστών με ποικίλα ονόματα από τις πηγές: Αχαιοί, Δαναοί, Ίωνες, Αργείοι κ.ά. Τα ελληνικά αυτά φύλα, αφού παγίωσαν τις εγκαταστάσεις τους στην ηπειρωτική χώρα, δέχτηκαν τις επιδράσεις των άλλων αιγαιακών πολιτισμών, ιδιαίτερα του μινωικού. Στη συνέχεια εξαπλώθηκαν στον αιγαιακό χώρο, στα νησιά, την Κρήτη και στις ακτές της Μ. Ασίας. Την περίοδο της μεγάλης ακμής ξεπέρασαν τα όρια του Αιγαίου και εγκαταστάθηκαν, άλλοτε μόνιμα και άλλοτε περιστασιακά, στην Κύπρο και στις ανατολικές ακτές της Μεσογείου. Τα σπουδαιότερα κέντρα του μυκηναϊκού κόσμου ήταν οι Μυκήνες, το Άργος, η Τίρυνθα στην Αργολίδα, η Πύλος στη Μεσσηνία, οι Αμύκλες στη Λα-

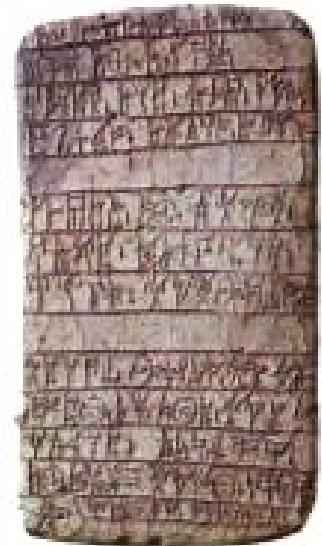
Η. Schliemann (Ερίκος Σλήμαν): Γερμανός έμπορος και ερευνητής.

Με τις αρχαιολογικές του έρευνες στην Τροία και στις Μυκήνες έδωσε ιστορική υπόσταση στις αφηγήσεις των Ομηρικών επών.

κωνία, ο Ορχομενός, η Θήβα και ο Γλας στη Βοιωτία, η Αθήνα, η Ελευσίνα, ο Μαραθώνας στην Αττική και η Ιωλκός στη Θεσσαλία. Τα περισσότερα κέντρα είχαν ιδρυθεί σε επιλεγμένες θέσεις οι οποίες διευκόλυναν την εμπορική μεγάλης σε έκταση περιοχής. Η ίδρυσή τους συνδυαζόταν στις περισσότερες περιπτώσεις με την κατασκευή ανακτόρου και ισχυρής οχύρωσης.

Πήλινη πινακίδα με κείμενο της γραμμικής Β' γραφής. Προέρχεται από το ανάκτορο της Πύλου.

(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολ. Μουσείο)

Οι πηγές. Τις πρώτες πληροφορίες για το μυκηναϊκό κόσμο είχαμε από τα ομηρικά έπη. Μέχρι τον περασμένο αιώνα όμως οι ιστορικοί και οι ερευνητές πίστευαν ότι τα πρόσωπα και γενικότερα η εικόνα της ζωής που παρουσίαζαν τα έπη ήταν δημιουργήματα της φαντασίας του Ομήρου. Οι διηγήσεις του απέκτησαν ιστορική υπόσταση, όταν ένας πλούσιος έμπορος, ο Heinrich Schliemann (Ερίκος Σλήμαν), έκανε τις πρώτες ανασκαφές στις Μυκή-

νες (1876). Έκτοτε και μέχρι σήμερα, οι αρχαιολογικές έρευνες σε πολλά μέρη της Ελλάδας και η μελέτη των ευρημάτων τους έχουν ρίξει πολύ φως στη γνώση αυτής της εποχής. Αποκορύφωμα όλων των ερευνών που αφορούν το μυκηναϊκό πολιτισμό ήταν η αποκρυπτογράφηση της γραμμικής Β΄ γραφής από τον Μ. Ventris και τον J. Chadwick (1952). Η γραμμική Β΄ χρησιμοποιήθηκε από ειδικευμένους γραφείς στα μυκηναϊκά ανάκτορα. Η ανάγνωση των πινακίδων που βρέθηκαν στην Πύλο, στην Κνωσό, στις Μυκήνες και στη Θήβα έδειξε ότι η γραμμική Β΄ είναι συλλαβική γραφή. Το σπουδαιότερο όμως είναι ότι επικύρωσε την ελληνικότητα του μυκηναϊκού πολιτισμού. Αποδείχθηκε ότι τα σύμβολά της αποδίδουν λέξεις της ελληνικής γλώσ-

σας. Αποδίδουν στην πραγματικότητα μια πρώιμη μορφή της ελληνικής γλώσσας, αρχαιότερη και από εκείνη των ομηρικών επών. Οι πληροφορίες, ωστόσο, που μας δίνουν οι πινακίδες έχουν λογιστικό περιεχόμενο, είναι δηλαδή κατάλογοι αντικειμένων και περιουσιακών στοιχείων ηγεμόνων ή εμπόρων της εποχής εκείνης. Έχουν διαβαστεί, επίσης, ονόματα θεών και ανθρώπων που μας είναι γνωστά από τα έπη³. Πρέπει να επισημανθεί ότι μέχρι σήμερα οι πινακίδες δε μας έχουν δώσει ένα συνεχές κείμενο.

Η ιστορική επιστήμη εντάσσει το μυκηναϊκό πολιτισμό εν μέρει στην ελληνική προϊστορία ή, για την ακρίβεια, θεωρεί ότι αποτελεί την ελληνική πρωτο-ιστορία.

3. Οι πινακίδες της γραμμικής Β΄ γραφής

Έχουμε λοιπόν κάποιους σωρούς από πηλό, που καταρχήν δε μας υπόσχονται τίποτα· τους κάνει πολύτιμους όμως το γεγονός ότι συνιστούν μια ολότελα καινούργια πηγή αδιάβλητης πληροφόρησης για τον αρχαιότατο ελληνικό πολιτισμό – που άλλη πηγή γνώσης μας γι' αυτόν είναι η αρχαιολογία και οι συγκεχυμένες παραδόσεις που μας μεταβίβασαν οι κλασικοί χρόνοι. Είναι βέβαια λυπηρό που οι πινακίδες δε μας λένε τίποτε για την ιστορία των ανθρώπων που τις έγραψαν, ούτε για τη σκέψη τους. Κι όμως, μερικοί από μας θα εκπλαγούν ίσως όταν ανακαλύψουν πόσα συμπεράσματα μπορούμε να αντλήσουμε απ' αυτές. Οι Μυκη-

ναίοι δεν το θεώρησαν απαραίτητο να διασώσουν ούτε την ιστορία τους ούτε τη διπλωματική τους αλληλογραφία. Μας άφησαν όμως τουλάχιστον καταγραφές από τη διοίκηση των βασιλείων τους και από τη λειτουργία ορισμένων τομέων της οικονομίας τους.

Εκτός από τις πινακίδες έχουμε και μερικές επιγραφές στη Γραμμική Γραφή Β΄, που περιλαμβάνονται στη ζωγραφική διακόσμηση αγγείων. Τέτοια αγγεία έχουν ανακαλυφθεί σε διάφορες τοποθεσίες, κι εξακολουθούν να ανακαλύπτονται ολοένα περισσότερα.

J. Chadwick, Ο Μυκηναϊκός κόσμος, μετ. Κ.Ν. Πετρόπουλος, εκδ. Gutenberg, σ. 29-30.

Κέντρα του μυκηναϊκού κόσμου

Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση του μυκηναϊκού κόσμου. Την κλειστή αγροτική οικονομία των οικισμών της μέσης εποχής του χαλκού ακολούθησε, όπως φαίνεται, μια μορφή οικονο-

μικών σχέσεων βασισμένη στο εμπόριο. Η εμπορική ανάπτυξη, ιδιαίτερα μετά το 1500 π.Χ., ακολούθησε γρήγορους ρυθμούς και είχε ως επακόλουθο την έξοδο των Μυκηναίων στο Αιγαίο. Μια σειρά από μέγαρα, οικοδομημένα σε οχυρωμένες ακροπόλεις, επιβεβαιώνουν την οικονομική ανάπτυξη του μυκηναϊκού κόσμου.

Επίκεντρο των οικονομικών δραστηριοτήτων ήταν τα μέγαρα. Η πλειοψηφία των υπηκόων ασχολούνταν με τη γεωργία και την κτηνοτροφία. Μια μεγάλη ομάδα αποτελούσαν οι ειδικευμένοι τεχνίτες (κεραμοουργοί, ξυλουργοί, ναυπηγοί, χαλκουργοί, χρυσοχόοι, αρωματοποιοί, γιατροί κ.ά.) και μια άλλη, πολυπληθής επίσης, οι έμποροι και οι ναυτικοί⁴. Στην κοινωνική ιεραρχία ιδιαίτερη θέση κατείχαν οι

Η ακρόπολη των Μυκηνών με την πύλη «των λεόντων». Η κατασκευή του τείχους της ακρόπολης έχει γίνει με μεγάλους πελεκημένους ογκόλιθους που προκαλούν την εντύπωση και δικαιολογούν το θρύλο της οικοδόμησής τους από τους Κύκλωπες.

ιερείς και ο στρατός, ο οποίος αποτελούνταν από επαγγελματίες στρατιώτες. Ο ηγεμόνας κάθε ανακτόρου διαχειριζόταν τον πλούτο της περιοχής την οποία εξουσίαζε. Ήταν

πολιτικός και στρατιωτικός αρχηγός, με δικαστική και συγχρόνως θρησκευτική εξουσία. Δεν υπάρχει καμία ένδειξη όμως που να υπονοεί την ύπαρξη θεοκρατικής οργάνωσης και ισχυρού ιερατείου. Στη βάση της κοινωνικής πυραμίδας βρίσκονταν οι δούλοι. Ήταν υπηρέτες που εργάζονταν για τον ηγεμόνα, τους αξιωματούχους, τους ιερείς και τους απλούς πολίτες.

4. Τα επαγγέλματα και οι ειδικευμένοι τεχνίτες μέσα από τις πινακίδες της γραμμικής Β' γραφής

Το πλήθος των επαγγελματικών ειδικοτήτων που κατονομάζονται στους καταλόγους προϋποθέτει εντυπωσιακά προχωρημένο καταμερισμό της εργασίας. Έχει περάσει πια η στοιχειώδης βαθμίδα του πο-

λιτισμού όπου ο καθένας μπορούσε διαδοχικά να κάνει το γεωργό, το χτίστη, τον ξυλουργό ή ό,τι άλλο. Τώρα πηγαίνει και βρίσκει τον ειδικό γι' αυτό που κάθε φορά χρειάζεται: από ένα συνηθισμένο κύπελλο ως το πολυτελέστερο έπιπλο με την πολύτιμη ένθετη διακόσμηση. Από τη στιγμή που βλέπουμε ότι ανάμεσα στα επαγγέλματα υπήρχε και ο κυανουργός [ku-wa-no-wo-ko: κυανουργός], ο «τεχνίτης λαζουρίτη* λίθου [του κυάνου] ή γυάλινων απομιμήσεών του», συμπεραίνουμε ασυνήθιστο επίπεδο πολυτέλειας, αφού τέτοιο επάγγελμα με κανένα άλμα της φαντασίας μας δε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί αναγκαίο. Κι ίσως έχει κάποια σημασία ότι ήταν γνωστό μόνο στις Μυκήνες. Για μας είναι ένα πρόβλημα ότι

πολλές από τις μυκηναϊκές ονομασίες επαγγελμάτων δε διασώθηκαν στην ελληνική των κλασικών χρόνων, και γι' αυτό μας είναι αδύνατο να τις ερμηνεύσουμε.

J. Chadwick, ό.π., σ. 152.

Τα κοινά χαρακτηριστικά που παρουσιάζει ο μυκηναϊκός κόσμος σ' όλο το χώρο της εξάπλωσής του και που επιβεβαιώνουν την πολιτιστική συνοχή του θα ήταν ένα ενδεικτικό στοιχείο για την οργάνωση ενιαίου κράτους. Φαίνεται όμως ότι κάτι τέτοιο δε συνέβη. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η χώρα πρέπει να ήταν χωρισμένη σε τέσσερα ή πέντε μεγαλύτερα και άλλα τόσα περίπου μικρότερα «ομοσπονδικά» κράτη, αντίστοιχα προς τα μεγάλα ανάκτορα. Δεν αποκλείεται τα

επιμέρους μυκηναϊκά κράτη να ήταν υποτελή στο μεγαλύτερο ανακτορικό κέντρο, τις Μυκήνες.

Για την οργάνωση κάθε μυκηναϊκού κράτους δε διαθέτουμε επαρκή στοιχεία, με εξαίρεση τις πληροφορίες που μας δίνουν οι πινακίδες από το ανάκτορο της Πύλου. Ανώτατος άρχοντας, σύμφωνα με τις πληροφορίες των πινακίδων, ήταν ο άνακτας (wa-na-ka), κύριος του ανακτόρου απ' όπου πήγαζε κάθε εξουσία. Υποτελείς σε αυτόν ήταν τοπικοί άρχοντες, διοικητές περιφερειών. Ο τίτλος με τον οποίο τους αναγνωρίζουμε στις πινακίδες είναι λααγέτας (ra-wa-ke-ta) [από το λαός + ήγοῦμαι]. Στην τάξη των ευγενών αναφέρονται οι επέτες (e-qe-ta) [από το ἔπομαι], δηλαδή οι ακόλουθοι. Σημαντικά πρόσωπα στην περιφερειακή διοίκηση φαίνεται ότι ήταν οι

τελεστές (te-re-ta). Στους Μυκηναίους λιγότερο τιμητικός ήταν ο τίτλος βασιλεύς (qa-si-re-u). Έτσι ονομαζόταν ο επικεφαλής οποιασδήποτε ομάδας, ακόμα και ο αρχιτεχνίτης μιας ομάδας χαλκουργών. Αντίθετα, στα ομηρικά έπη, δηλαδή τους επόμενους αιώνες, η λέξη «βασιλεύς» στην ελληνική γλώσσα δηλώνει τον ανώτατο άρχοντα.

Χρυσό τελετουργικό σκεύος σε σχήμα κεφαλής λιονταριού (16ος αι. π.Χ.) από βασιλικό τάφο του ταφικού περιβόλου Α των Μυκηνών.

(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολ. Μουσείο)

Η εξάπλωση. Η κύρια πηγή πλούτου και ανάπτυξης του μυκηναϊκού

κόσμου ήταν το εμπόριο, η άσκηση του οποίου έστρεψε τους Μυκηναίους στη θάλασσα. Μέχρι τα μέσα του 15ου αι. π.Χ. ηγετικό ρόλο στο Αιγαίο έπαιζαν οι Κρήτες· στα τέλη, ωστόσο, του ίδιου αιώνα οι Μυκηναίοι κυριάρχησαν στην Κρήτη και κατέλαβαν την Κνωσό. Εκτόπισαν από το Αιγαίο τους Κρήτες και επέβαλαν τη δική τους θαλασσοκρατία. Τα ανασκαφικά δεδομένα αποδεικνύουν την ύπαρξη μυκηναϊκών εγκαταστάσεων ή εμπορικών σταθμών σ' όλο το Αιγαίο. Τους δύο επόμενους αιώνες η εξάπλωσή τους επεκτείνεται πέρα από το Αιγαίο. Το 13ο αι. π.Χ. αποίκισαν συστηματικά την Κύπρο, η οποία ανήκε στη σφαίρα επιρροής των Φοινίκων και των Αιγυπτίων, συμβάλλοντας στον εξελληνισμό της. Ίδρυσαν μυκηναϊκή παροικία στη φοι-

κική πόλη Ουγκαρίτ και επέκτειναν τις εμπορικές δραστηριότητές τους νοτιότερα, στην Παλαιστίνη και την Αίγυπτο. Για την εξάπλωση και τη δύναμη των Μυκηναίων μας πληροφορούν και οι χεττιτικές πηγές. Πινακίδες που βρέθηκαν στη Χαττούσα αναφέρονται με τιμητικό τρόπο στο βασιλιά των «Αχιγιάβα», τον οποίο ο βασιλιάς των Χετταίων αποκαλεί αδελφό. Είναι πιθανό πίσω από τους Αχιγιάβα των πινακίδων να βρίσκονται οι Αχαιοί. Εάν αυτό είναι αληθές, τότε πρέπει να δεχτούμε, όπως μας πληροφορούν οι πινακίδες, ότι οι σχέσεις μεταξύ Αχαιών και Χετταίων ήταν φιλικές. Ωστόσο, υπήρχαν και περίοδοι κατά τις οποίες ο Χετταίος βασιλιάς κάνει παράπονα στον αδελφό του για τις επιδρομές των Αχιγιάβα στη χώρα του.

Κεφάλι πολεμιστή από ελεφαντοστό. Πρόκειται για ένθετη διακόσμηση κάποιου μεγαλύτερου αντικειμένου, το οποίο καταστράφηκε. Προέρχεται από θαλαμωτό τάφο των Μυκηνών.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολ. Μουσείο)

Κάποιοι Μυκηναίοι θα πρέπει να ήταν και οι «Αχαϊβάσα» (Αχαιοί) οι οποίοι, όπως αναφέρονται στις αιγυπτιακές επιγραφές, εισέβαλαν μαζί με τους λαούς της θάλασσας στην Αίγυπτο στις αρχές του 12ου αι. π.Χ.

Είναι βέβαιο ότι οι Μυκηναίοι επεκτάθηκαν και προς τη δυτική Μεσόγειο. Προϊόντα τους έχουν βρεθεί στην ιταλική χερσόνησο, τη

Σικελία, τη Σαρδηνία και τις ανατολικές ακτές της Ισπανίας.

Οι βλέψεις τους στράφηκαν και στα βόρεια. Οι επαφές με τον Εύξεινο Πόντο, απ' όπου προμηθεύονταν πρώτες ύλες και κυρίως μέταλλα, τους συνδέουν με την περίφημη τρωική εκστρατεία. Είναι πιθανό με τον πόλεμο αυτό οι Αχαιοί να επιδίωκαν τον έλεγχο των στενών του Ελλήσποντου. Η αρχαία ελληνική παράδοση χρονολογούσε την εκστρατεία στα 1184 π.Χ., την εποχή δηλαδή που αρχίζει η κρίση του μυκηναϊκού κόσμου. Το πιθανότερο είναι να συνέβη προς τα τέλη του 13ου αι. π.Χ., όταν οι Μυκηναίοι βρίσκονταν στο απόγειο της δύναμής τους. Η έλλειψη μυκηναϊκής εγκατάστασης στην περιοχή της Τρωάδας μας οδηγεί στη σκέψη ότι λόγοι ανασφάλειας οδήγησαν τους

Έλληνες στο δρόμο της επιστροφής για τις πατρίδες τους. Πάντως, τον πανελλήνιο χαρακτήρα της τρωικής εκστρατείας οι Έλληνες είχαν ήδη συνειδητοποιήσει από την αρχαιότητα⁵.

Ασημένιο κύπελλο από την Έγκωμη της Κύπρου (14ος αι.

π.Χ.). Έχει ένθετη διακόσμηση από χρυσό και μία μελανή ουσία - νίελο -, που εικονίζει βουκράνια και άνθη λωτού. Έχει κατασκευαστεί στην Κύπρο ίσως από Μυκηναίους τεχνίτες. (Λευκωσία, Κυπριακό Μουσείο)

Η παρακμή. Η εξάπλωση των Μυκηναίων κατά το 14ο και 13ο αι. π.Χ. και η οικονομική τους ανάπτυξη είναι στοιχεία που επιβεβαιώ-

Αιγυπτιακή σφραγίδα με ιερογλυφική επιγραφή (πάνω) και δύο σφραγιδοκύλινδροι*, αιγυπτιακός και συροχεττιτικός (κάτω) που βρέθηκαν στην Περσική της Αττικής.

Τα αντικείμενα αυτά αποδεικνύουν τις εμπορικές επαφές του μυκηναϊκού κόσμου.

(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

νον την σημασία του εμπορίου για το μυκηναϊκό κόσμο. Από τις αρχές όμως του 12ου αι. π.Χ., οι εμπορικές επαφές με τις χώρες της Ανατολής γίνονταν με δυσκολία. Το χεττιτικό κράτος καταλύθηκε, ενώ οι συνεχείς επιθέσεις που δέχονταν η

Κύπρος, οι ανατολικές ακτές της Μεσογείου και η Αίγυπτος είχαν ως αποτέλεσμα την οικονομική τους αποδυνάμωση. Οι καταστροφές αυτές, σύμφωνα με τις αιγυπτιακές μαρτυρίες, αποδίδονται στους λαούς της θάλασσας, ανάμεσα στους οποίους περιλαμβάνονταν και οι Αχαιΐβασα. Ανεξάρτητα από την υπόθεση ότι μπορεί ανάμεσα σ' αυτούς τους λαούς να ήταν και κάποιοι Αχαιοί, το αποτέλεσμα των επιδρομών μάλλον ήταν μοιραίο και για τους Μυκηναίους.

Μολονότι το Αιγαίο και τα μυκηναϊκά κέντρα δε θίχτηκαν άμεσα από τις επιθέσεις, εντούτοις οι καταστροφές των παράκτιων περιοχών της Εγγύς Ανατολής περιόρισαν και στο τέλος τερμάτισαν τις εμπορικές επαφές, που ήταν ζωτικής σημασίας για τους Μυκηναίους.

Η απώλεια των αγορών της Ανατολής φαίνεται ότι κλόνισε την οικονομία των ανακτόρων και συνέβαλε βαθμιαία αλλά σταθερά στη διάλυση του μυκηναϊκού κόσμου. Η καταστροφή ίσως να ολοκληρώθηκε από εσωτερικές διενέξεις, δυναστικές έριδες και συγκρούσεις ανάμεσα στα μυκηναϊκά κέντρα.

5. Τρωική εκστρατεία: η πρώτη πανελλήνια επιχείρηση

Βλέπω και μιαν άλλη απόδειξη της αδυναμίας των παλαιών Ελλήνων και στο εξής: ότι πριν απ' τον Τρωικό πόλεμο οι Έλληνες δεν είχαν επιχειρήσει τίποτε από κοινού. Νομίζω, μάλιστα, ότι το όνομα Ελλάς δεν είχε καν δοθεί σ' όλη τη χώρα και ούτε καν υπήρχε πριν από τον Έλληνα, γιο του Δευκα-

λίωνος. Τα διάφορα φύλα, και κυρίως οι Πελασγοί, έδιναν τ' όνομά τους στα μέρη που κατοικούσαν. Ο Έλλην, όμως, και οι γιοι του επικράτησαν στην Φθιώτιδα και οι άλλες πόλεις άρχισαν να τους ζητούν βοήθεια και, σιγά σιγά, να χρησιμοποιούν η καθεμιά τον όρο Έλληνες· αλλά πέρασε πολύς καιρός προτού το όνομα αυτό επικρατήσει γενικά. Τούτο το μαρτυρεί ο Όμηρος, ο οποίος, αν και έζησε πολύ μετά τον Τρωικό πόλεμο, πουθενά δεν χρησιμοποιεί την γενική ονομασία Έλληνες, αλλά την μεταχειρίζεται μόνο για όσους είχαν ακολουθήσει τον Αχιλλέα από την Φθιώτιδα, οι οποίοι ήσαν και οι πρώτοι Έλληνες. Στα έπη του χρησιμοποιεί τις ονομασίες Δαναοί, Αργείοι και Αχαιοί. Ούτε βαρβάρους αναφέρει και τούτο, νομίζω, επειδή δεν είχε ακόμα επικρα-

τήσει το κοινό όνομα Έλληνες, ώστε να τους διακρίνει κανείς όλους μαζί από τους βαρβάρους. Οπωσδήποτε οι τότε Έλληνες και όσοι αργότερα ονομάστηκαν Έλληνες έως ότου γενικευτεί η ονομασία, δεν μπόρεσαν πριν από τα Τρωικά να επιχειρήσουν τίποτε όλοι μαζί, γιατί και αδύναμοι ήσαν και δεν είχαν σχέσεις μεταξύ τους. Αλλά και την τρωική εκστρατεία ανάλαβαν μόνο όταν απόκτησαν αρκετή πείρα στη θάλασσα.

Θουκυδίδης, Α,3 μετ. Αγγ. Βλάχου.

Ο πολιτισμός. Ο μυκηναϊκός κόσμος, αν και ήταν διασπασμένος, παρουσιάζει ωστόσο ενοποιητικά χαρακτηριστικά που επιβεβαιώνουν την πολιτιστική του συνοχή. Τα σπουδαιότερα είναι:

Η κοινή γλώσσα. Είναι η πρώιμη μορφή της ελληνικής γλώσσας που μαρτυρείται από την ανάγνωση των πινακίδων της γραμμικής Β' γραφής.

Οι κοινές θρησκευτικές δοξασίες. Παρουσιάζονται οι πρώτες λατρείες και τα ονόματα θεοτήτων, που αργότερα συνέθεσαν το ελλη-νικό ολυμπιακό πάνθεον.

Η ομοιομορφία σε όλες τις πτυχές του υλικού βίου. Σ' οποιοδήποτε σημείο εξάπλωσης των Μυκηναίων, από την Πελοπόννησο μέχρι την Κύπρο και τις ακτές της Ανατολικής Μεσογείου, τα έργα της τέχνης τους, ο πολεμικός τους εξοπλισμός, η ενδυμασία, ακόμα και ο καλλωπισμός τους παρουσιάζουν ομοιομορφία.

Η μυκηναϊκή τέχνη, σε αντίθεση με τη μινωική, έχει χαρακτηριστικά

αυστηρής συγκρότησης. Οι τεχνίτες και οι καλλιτέχνες εξαρτιόνταν στην πλειοψηφία τους από τα ανάκτορα και εξυπηρετούσαν τις ανακτορικές ανάγκες, ιδεολογικά και αισθητικά.

Δείγματα της μυκηναϊκής αρχιτεκτονικής είναι οι οχυρωμένες ακροπόλεις με τα ανάκτορα και οι ταφικές κατασκευές.

Τα ανάκτορα οικοδομούνταν σε επιλεγμένες θέσεις που περιβάλλονταν με ισχυρά τείχη. Το ανάκτορο ήταν απλό στη δομή του. Πυρήνας του ήταν το μέγαρο, δηλαδή ένα ορθογώνιο οικοδόμημα που διακρίνεται σε τρία μέρη: έναν ανοικτό χώρο μπροστά που επικοινωνεί με μια μεγάλη αυλή, έναν προθάλαμο - τον πρόδομο - και το κυρίως μέγαρο με μια μεγάλη εστία στο κέντρο και τέσσερις κίονες γύρω από αυτή για τη στήριξη της οροφής. Στη δε-

ξιά πλευρά αυτής της αίθουσας πρέπει να ήταν τοποθετημένος ο θρόνος. Αριστερά και δεξιά από την αυλή και το μέγαρο απλώνονταν πολλά διαμερίσματα.

Μεγάλος αμφορέας από θαλαμωτό τάφο της Αργολίδας (μέσα 15ου αι. π.Χ.) Η παράσταση που τον διακοσμεί είναι επηρεασμένη από τις τοιχογραφίες και αντιγράφει μινωικά πρότυπα. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Από τις ταφικές κατασκευές, οι θολωτοί τάφοι αποτελούν το σημαντικότερο επίτευγμα της μυκηναϊ-

Ψευδόστομος αμφο-
ρέας από τάφο της
Κω (12ος αι. π.Χ.). Οι
Μυκηναίοι αγγειο-
γράφοι προοδευτικά οριοθετούν τις
επιφάνειες του αγγείου που θα δια-
κοσμήσουν και σχηματοποιούν τις
ζωικές μορφές.

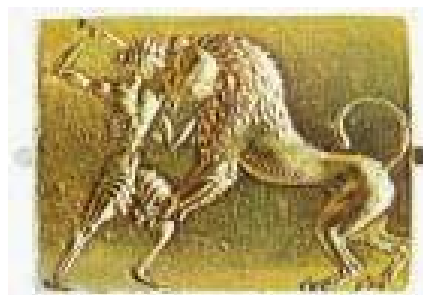
(Κως, Αρχαιολογικό Μουσείο)

κής αρχιτεκτονικής. Διαμορφώ-
νταν από ένα θάλαμο εξ ολοκλήρου
κτιστό σε σχήμα κυψέλης. Στη μια
πλευρά του θαλάμου ανοιγόταν εί-
σοδος μεγάλη με τριγωνική απόλη-
ξη στο επάνω μέρος. Στην είσοδο
οδηγούσε μακρύς διάδρομος με
κτιστές τις πλευρές του. Η είσοδος
έκλεινε μάλλον με ξύλινη θύρα. Με-

τά την ταφή του νεκρού, όλος ο θαλαμος και ο διάδρομος καλύπτονταν με χώμα. Έτσι όλη η κατασκευή παρουσίαζε την εικόνα ενός μικρού λόφου. Το σπουδαιότερο δείγμα θολωτού τάφου είναι ο «θησαυρός του Ατρέως» στις Μυκήνες.

Χρυσές σφραγίδες από τον ταφικό περίβολο Α των Μυκηνών. Εξάίρετα έργα μικροτεχνίας διακοσμημένα με μονομαχία αγωνιστών και αγώνα ανθρώπου με λιοντάρι αντίστοιχα (16ος αι. π.Χ.). (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Οι τοιχογραφίες που διακοσμούσαν τα ανάκτορα αλλά και οι αγγειογραφικές παραστάσεις υποδηλώνουν εργασία έμπειρων καλλιτεχνών. Φαίνεται ότι στην αρχή είχαν δεχτεί τη μινωική επιρροή. Η μινωική φυσιοκρατία περιορίστηκε όμως από τους μυκηναίους καλλιτέχνες. Η απεικόνιση σκηνών από τη φύση αντικαταστάθηκε από τελετουργικές σκηνές και κυρίως από πολεμικές ή σκηνές κυνηγιού. Το 12ο αι. π.Χ. τα φυτικά και τα ζωικά θέματα σχηματοποιήθηκαν, έχασαν την υπόστασή τους και έγιναν απλά διακοσμητικά σχέδια.

Οι αντιλήψεις των Μυκηναίων και ο τρόπος που ζούσαν επηρέασαν την αισθητική τους και δημιούργησαν το μυκηναϊκό καλλιτεχνικό ύφος.

Την τελευταία περίοδο της μυκηναϊκής ακμής (β' μισό 13ου αι. π.Χ.) κατασκευάζονται οι μνημειώδεις θολωτοί τάφοι. Αντιπροσωπευτικά

δείγματα των θολωτών τάφων που μας είναι γνωστοί αποτελούν ο «Θησαυρός του Μινύου» στον Ορχομενό (επάνω στην προηγούμενη σελίδα) και ο «Θησαυρός του Ατρέως» στις Μυκήνες (κάτω στην προηγούμενη σελίδα).

Ασκήσεις - Δραστηριότητες

- 1. Να εξηγήσετε γιατί τα ευρήματα (υλικά κατάλοιπα) του κυκλαδικού πολιτισμού της πρώιμης εποχής του χαλκού αποτελούν ενδείξεις εξελιγμένης κοινωνικής οργάνωσης στις Κυκλάδες κατά την πρώιμη χαλκοκρατία.**
- 2. Ποια χαρακτηριστικά παρουσιάζει η κοινωνική συγκρότηση στην Κρήτη την εποχή της ακμής των ανακτόρων;**

3. Έχει διατυπωθεί η άποψη ότι η χώρα των Μυκηναίων πρέπει να ήταν χωρισμένη σε τέσσερα ή πέντε μεγαλύτερα και άλλα τόσα περίπου μικρότερα «ομοσπονδιακά» κράτη, αντίστοιχα προς τα μεγάλα ανάκτορα και ότι δεν αποκλείεται τα επιμέρους μυκηναϊκά κράτη να ήταν υποτελή στο μεγαλύτερο ανακτορικό κέντρο, τις Μυκήνες. Μια τέτοια άποψη α) ποιο κοινωνικό σύστημα οργάνωσης προϋποθέτει για όλη την επικράτεια του μυκηναϊκού κόσμου και β) την οργάνωση ποιου από τους ανατολικούς λαούς σας θυμίζει;

4. Από την παρατήρηση και μόνο των εικόνων στις σ. 106,111,114 και 124-126 σε ποια συμπεράσματα θα καταλήγατε για τις αντιλήψεις και τα προβλήματα που απασχολούσαν τους Μυκηναίους;

- 5. Ποια «εικόνα» διαμορφώνετε για τη μυκηναϊκή κοινωνία από τη μελέτη του παραθέματος 4; Δικαιολογήστε την άποψή σας.**
- 6. Ποια στοιχεία τεκμηριώνουν την ελληνικότητα του μυκηναϊκού πολιτισμού;**
- 7. Σε ποια συμπεράσματα σας οδηγεί η μελέτη του παραθέματος 5 σε ό,τι αφορά την κοινή καταγωγή των Ελλήνων;**
- 8. Να παρατηρήσετε την εικόνα όπου παρουσιάζεται η Βασιλική πύλη της Χαττούσας (σ. 13) και να τη συγκρίνετε με την εικόνα της «πύλης των λεόντων» των Μυκηνών (σ. 106). Τι παρατηρείτε ως προς την οικοδομική τέχνη και τη διακόσμησή τους;**

2. Η αρχαία Ελλάδα (από το 1100 ως το 323 π.Χ.)

Η ελληνική ιστορία με τη μελέτη του μυκηναϊκού πολιτισμού έχει διανύσει την πρωτο-ιστορική της περίοδο. Η επιστημονική έρευνα όρισε την αρχή της ελληνικής ιστορίας μετά την κατάρρευση του μυκηναϊκού κόσμου, περίπου το 1100 π.Χ.

Οι πρώτοι αιώνες (11ος-9ος αι. π.Χ.) αποτελούσαν ένα μεταβατικό στάδιο αναστατώσεων, στη διάρκεια του οποίου τα ελληνικά φύλα μετά από συνεχείς μετακινήσεις απέκτησαν τις μόνιμες εγκαταστάσεις τους στις δύο πλευρές του Αιγαίου.

Ο τόπος έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην οικονομική τους ανάπτυξη και την πολιτική τους οργάνωση. Το γεωγραφικό ελλαδικό ανάγλυφο

εμπόδισε την ένωση, η θάλασσα όμως αποτέλεσε πηγή ζωής και παράγοντα ευνοϊκό για την εξάπλωσή τους. Άνοιξε νέους ορίζοντες, οδήγησε τους Έλληνες σε άλλες περιοχές εγκατάστασης, άλλοτε μόνιμης και άλλοτε πρόσκαιρης.

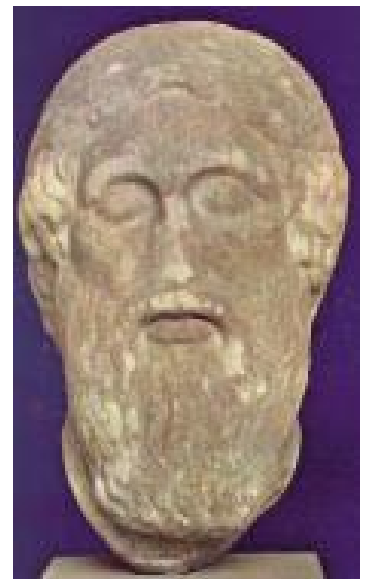
Η οργάνωσή τους σε πόλεις-κράτη και οι επαφές τους με άλλους λαούς υπήρξαν παράγοντες καθοριστικής σημασίας για τη δημιουργία του ελληνικού πολιτισμού, του «ελληνικού θαύματος», όπως ονομάστηκε.

Στο χρονικό διάστημα των οκτώ αιώνων από την καταστροφή του μυκηναϊκού πολιτισμού μέχρι και το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου (323 π.Χ.) ο ελληνικός κόσμος διήνυσε πολυτάραχη και δημιουργική ιστορική πορεία, της οποίας τη μελέτη διακρί-

νομε σε τρεις διαδοχικές περιόδους:

την ομηρική εποχή (1100-750 π.Χ.),
την αρχαϊκή εποχή (750-480 π.Χ.) και
την κλασική εποχή (480-323 π.Χ.).

Ο Όμηρος, ρωμαϊκό αντίγραφο.
(Γλυπτοθήκη Μονάχου)

2.1 Ομηρική εποχή (1100-750 π.Χ.)

Την παρακμή των μυκηναϊκών κέντρων ακολούθησε περίοδος αναστατώσεων, η οποία διήρκεσε περίπου τρεις αιώνες. Οι συνεχείς μετακινήσεις των ελληνικών φύλων

αποτέλεσαν μια μεταβατική εποχή, προς το τέλος της οποίας, μετά την απόκτηση μόνιμων εγκαταστάσεων, οι Έλληνες διαμόρφωσαν τις προϋποθέσεις της ανασυγκρότησής τους. Κύρια πηγή πληροφοριών γι' αυτή την περίοδο, εκτός από την αρχαιολογική έρευνα, είναι τα ομηρικά έπη. Για το λόγο αυτό, οι ερευνητές την ονομάζουν συμβατικά ομηρική εποχή. Έχει χαρακτηριστεί και ως ελληνικός μεσαίωνας ή σκοτεινοί χρόνοι, γιατί παλαιότερα τη θεωρούσαν εποχή παρακμής και οι γνώσεις μας γι' αυτήν ήταν περιορισμένες. Σήμερα η ιστορική έρευνα μιλάει πλέον για μια περίοδο ανασυγκρότησης και οργανωτικής δημιουργίας, στη διάρκεια της οποίας τέθηκαν τα θεμέλια του ελληνικού πολιτισμού.

Οι μετακινήσεις (11ος-9ος αι. π.Χ.). Στα τέλη του 12ου αι. π.Χ. οι ερευνητές διαπιστώνουν αραίωση του πληθυσμού και απουσία κοινωνικής και πολιτικής συγκρότησης. Είναι γεγονός ότι πριν από τη φημολογούμενη καθόδο των Δωριέων υπάρχει γενικότερη αναστάτωση. Η κύρια αιτία της παρακμής των μυκηναϊκών κέντρων έχει καταγραφεί στο προηγούμενο κεφάλαιο. Η θεωρία της καθόδου των Δωριέων ως μόνης αιτίας κατάρρευσης των Μυκηναίων δεν έχει σήμερα επιστημονικά ερείσματα. Η απουσία αντίστασης διευκόλυνε την επικράτηση των Δωριέων και συνετέλεσε σε ανακατατάξεις των ελληνικών πληθυσμών μέσα στον ελλαδικό χώρο αλλά και στη δημιουργία μεταναστευτικού ρεύματος προς τις ακτές της Μ. Ασίας.

Σύμφωνα με τις πληροφορίες που μας δίνουν οι ιστορικοί του 5ου αι. π.Χ., ο Ηρόδοτος και ο Θουκυδίδης, η πρώτη μετακίνηση πραγματοποιήθηκε από τους Θεσσαλούς, οι οποίοι από τη Θεσπρωτία ήρθαν στην περιοχή που έκτοτε φέρνει το όνομά τους. Έτσι οι παλαιότεροι κάτοικοι της περιοχής, οι Βοιωτοί μετακινήθηκαν νότια στο χώρο γύρω από τη Θήβα. Το δεύτερο μεταναστευτικό ρεύμα εξαιτίας της καθόδου των Δωριέων είχε μεγαλύτερο αντίκτυπο και ευρύτερες πληθυσμιακές ανακατατάξεις¹. Η διείσδυσή τους στον ελληνικό κορμό, σύμφωνα με την επικρατούσα εκδοχή, έγινε από τη βορειοδυτική Ελλάδα στις αρχές του 11ου αι. π.Χ. σταδιακά και κατά κύματα. Οι πρώτες εγκαταστάσεις τους ήταν στην περιοχή της Πίνδου, στη Φθιώτιδα και

την περιοχή νότια του Ολύμπου και της Όσσας. Από την Πίνδο ομάδες Δωριέων μετακινήθηκαν στη Δωρίδα - περιοχή που οφείλει το όνομά της σ' αυτούς - και στη συνέχεια πέρασαν σε περιοχές της Πελοποννήσου. Μια από τις ισχυρότερες ομάδες εγκαταστάθηκε στη Λακωνία. Η είσοδος των Δωριέων στην Πελοπόννησο είχε το χαρακτήρα στρατιωτικής επιχείρησης με στόχο την υποταγή των αχαϊκών - μυκηναϊκών πληθυσμών. Την κατάληψη του μεγαλύτερου μέρους της Πελοποννήσου και την κυριαρχία τους στους αχαϊκούς πληθυσμούς, οι Δωριείς αργότερα ερμήνευσαν με το μύθο της επανόδου των Ηρακλειδών, δηλαδή των απογόνων του Ηρακλή που επέστρεψαν στην αρχαία τους κοιτίδα.

1. Οι μετακινήσεις των ελληνικών φύλων

Και οι δύο ξεχώριζαν από τους άλλους: οι Αθηναίοι κρατούσαν από το πελασγικό γένος και οι Λακεδαιμόνιοι από το ελληνικό. Οι πρώτοι δεν μετακινήθηκαν ποτέ από τα μέρη τους, οι δεύτεροι όμως είχαν πολύ περιπλανηθεί. Όταν βασίλευε ο Δευκαλίων κατοικούσαν την Φθιώτιδα και όταν βασίλευε ο Δώρος, γιος του Έλληνας, είχαν κατοικήσει την χώρα που είναι γύρω από την Όσσα και τον Όλυμπο, η οποία λέγεται Ιστιαιώτις. Όταν οι Καδμείοι τους έδιωξαν από κει, πήγαν να κατοικήσουν στην Πίνδο, όπου ονομάστηκαν Μακεδνοί. Από κει πάλι πήγαν στη Δρυοπίδα και από την Δρυοπίδα, όταν ήρθαν

στην Πελοπόννησο, ονομάστηκαν Δωριείς.

Ηρόδοτος, Α, 56 μετ. Αγγ. Βλάχου.

Εξήντα χρόνια μετά την άλωση της Τροίας οι Θεσσαλοί έδιωξαν από την Άρνη τους σημερινούς Βοιωτούς, που ήρθαν και εγκαταστάθηκαν στην περιοχή η οποία λέγεται σήμερα Βοιωτία και άλλοτε ονομαζόταν Γη του Κάδμου. Μερικοί Βοιωτοί ήσαν κίολας εγκατεστημένοι εκεί και μερικοί από αυτούς πήραν μέρος στην εκστρατεία έναντίον της Τροίας. Ογδόντα χρόνια μετά την άλωση της Τροίας, οι Δωριείς με τους Ηρακλείδες κατάκτησαν την Πελοπόννησο. Μόνο μετά από πολλά χρόνια η Ελλάδα ησύχασε οριστικά, σταμάτησαν οι μετοικεσίες και έτσι μπόρεσε να ιδρύ-

σει αποικίες. Οι Αθηναίοι εγκαταστάθηκαν στις Ιωνικές πολιτείες και στα περισσότερα νησιά. Οι Πελοποννήσιοι εγκαταστάθηκαν στην Ιταλία και στη Σικελία και σε μερικά μέρη της υπόλοιπης Ελλάδας. Όλες αυτές οι αποικίες ιδρύθηκαν μετά τα Τρωικά.

Θουκυδίδης, Α, 12
μετ. Αγγ. Βλάχου.

Αμφορέας από τον Κεραμικό (9ος αι. π.Χ.). Η διακόσμηση των αγγείων τους πρώτους αιώνες της ιστορικής περιόδου περιορίζεται σε ζώνες και γίνεται με γεωμετρικά σχέδια. (Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολ. Μουσείο)

Νεότερη άποψη επιστημονικά τεκμηριωμένη, δε δέχεται τη θεωρία της καθόδου των Δωριέων, την είσοδό τους δηλαδή στον ελληνικό κορμό από τη βορειοδυτική Ελλάδα. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι οι Δωριείς ήταν ένα ελληνικό ποιμενικό φύλο που κατοικούσε σε ορεινές περιοχές της Ελλάδας και το οποίο μετά τη διάλυση του μυκηναϊκού κόσμου βρήκε την ευκαιρία να κατέβει σε περιοχές πεδινές και να τις καταλάβει.

Η επικράτηση των Δωριέων είχε ως άμεση συνέπεια τη δημιουργία δημογραφικού προβλήματος, που εκτονώθηκε μέσα από αλυσιδωτές μετακινήσεις ελληνικών πληθυσμών.

Ο πρώτος ελληνικός αποικισμός. Τα ελληνικά φύλα από τα μέσα περίπου του 11ου αι. π.Χ.

μέχρι και τον 9ο αι. π.Χ. εξαπλώθηκαν, με γέφυρα τα νησιά του Αιγαίου, στις δυτικές ακτές της Μ. Ασίας. Οι μεταναστευτικές αυτές κινήσεις είναι γνωστές ως πρώτος ελληνικός αποικισμός. Ελληνικά φύλα που μιλούσαν την αιολική διάλεκτο, μετακινήθηκαν από τη Θεσσαλία προς το βορειοανατολικό Αιγαίο και εγκαταστάθηκαν στα νησιά Τένεδο και Λέσβο και στα απέναντι παράλια της Μ. Ασίας, στην περιοχή που ονομάστηκε Αιολίς.

Οι Ίωνες, άλλο ελληνικό φύλο, από τη βορειοανατολική Πελοπόννησο, την Αττική, την Εύβοια συμπαρασύροντας «ἄλλα τε ἔθνεα πολλά» (Ηροδ., Α, 146), όπως Δρύοπες, Μολοσσούς, Αρκάδες, Φωκείς, Μάγνητες κ.ά., με γέφυρα τις Κυκλάδες μετακινήθηκαν προς τη Σάμο, τη Χίο και τις απέναντι ακτές

Η μετανάστευση των ελληνικών
φύλων

της Μ. Ασίας, όπου ίδρυσαν δώδεκα νέες πόλεις. Αυτές οι πόλεις στη συνέχεια συγκρότησαν θρησκευτική ένωση, το Πανιώνιο, με κέντρο το ιερό του Ποσειδώνα, στο ακρωτήριο της Μυκάλης. Η εξάπλωση των Ιώνων έγινε προοδευτικά σε βάρος των άλλων φύλων, με αποτέλεσμα ολόκληρη η δυτική ακτή της Μ. Ασίας να γίνει γνωστή με το όνομα **Ιωνία**.

Τέλος, ακολούθησε η μετανάστευση των Δωριέων. Οι Δωριείς δε μετακινήθηκαν ως προσφυγικές ομάδες, πιεζόμενες από άλλα φύλα. Πρόκειται μάλλον για τις πρώτες δωρικές ομάδες που γνώρισαν τη θάλασσα. Αποχώρησαν από τη Λακωνία, την Επίδαυρο, την Τροιζήνα και εγκαταστάθηκαν στη Μήλο, τη Θήρα, την Κρήτη και στη συνέχεια στη Ρόδο, την Κω και στις νοτιο-

δυτικές ακτές της Μ. Ασίας. Οι πόλεις Ιαλυσός, Κάμιρος και Λίνδος της Ρόδου, η πόλη της Κω, καθώς και η Κνίδος και η Αλικαρνασσός στη Μ. Ασία, συγκρότησαν στη συνέχεια θρησκευτική ένωση, γνωστή ως δωρική εξάπολη, με κέντρο το ιερό του Απόλλωνα, στο Τριόπιο ακρωτήριο της Κνίδου.

Όλα τα ελληνικά φύλα που μετανάστευσαν στα νησιά του ανατολικού Αιγαίου και στις μικρασιατικές ακτές απέκτησαν γρήγορα μόνιμη εγκατάσταση στους νέους τόπους και προοδευτικά επεκτάθηκαν στην ενδοχώρα. Σε ορισμένες περιπτώσεις αναμείχθηκαν μεταξύ τους αλλά και με τους γηγενείς πληθυσμούς.

Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση. α) Η οικονομία. Αυτή την εποχή, κύρια πηγή οικο-

νομικής ανάπτυξης ήταν η γη. Η παραγωγή στηριζόταν σε μια μορφή κλειστής αγροτικής οικονομίας. Τα μέλη δηλαδή κάθε οικογένειας, μαζί με άλλα άτομα που εξαρτιόνταν οικονομικά από την οικογένεια, συγκροτούσαν έναν οίκο και επιτελούσαν όλες τις παραγωγικές εργασίες. Δεν υπήρχαν περιθώρια εργασιακής ειδίκευσης σε μεγάλη κλίμακα και κατ' επέκταση δεν υπήρχε βιοτεχνική ανάπτυξη. Όλα τα παραγόμενα αγαθά, κυρίως γεωργικά και κτηνοτροφικά, καταναλώνονταν στο πλαίσιο του οίκου. Πολλές φορές παρουσιαζόταν έλλειψη αγαθών, τα οποία αναπληρώνονταν με άλλους τρόπους όπως με περιορισμένο ανταλλακτικό εμπόριο μεταξύ των οίκων, με ανταλλαγή δώρων, με τον πόλεμο και την πειρατεία. Μέτρο αναφοράς

για την αξιολόγηση των ανταλλασ-
σόμενων αγαθών ήταν το βόδι ή τα
δέρματα ζώων, τα μέταλλα κι ακόμα
οι δούλοι². Την εποχή αυτή το εξω-
τερικό εμπόριο, κυρίως για την
προμήθεια μετάλλων και δούλων,
διεξαγόταν από τους Φοίνικες.

2. Οι ανταλλαγές αγαθών στους ομηρικούς χρόνους

Έτσι σα μίλησαν, απήδηξαν από
τα' αμάξια κάτω, | δώσαν τα χέρια
τους κι ορκίστηκαν πιστή φιλιά κι
αγάπη. | Τότε του Γλαύκου επαρα-
σάλεψε τα φρένα ο γιος του Κρό-
νου, | που τ' άρματά του πήγε κι
άλλαξε με του τρανού Διομήδη, |
χρυσά με χάλκινα, εκατόβοδα μ'
εννιάβοδα μονάχα.

Ιλιάδα, Ζ, 232-236
μετ. Ν. Καζαντζάκη-Ι. Κακριδή.

Εκείθε οι Αργίτες οι μακρόμαλλοι ψωνίζαν το κρασί τους, | κι έδινε ποιος χαλκό, ποιος σίδερο στραφταλιστό, ποιος πάλε | με βόδια ζωντανά του τ' άλλαζε ποιος με βοδιώ τομάρια, | ποιος και με σκλάβους, κι έτσι εχαίρουνταν πλούσιο τραπέζι πάντα.

**Ιλιάδα, Η, 472-475
μετ. Ν. Καζαντζάκη-Ι. Κακριδή.**

β) Η κοινωνία. Στις πρώιμες αυτές κοινωνίες ο οίκος φαίνεται πως λειτούργησε ως μονάδα κοινωνικής συγκρότησης³. Με τον τερματισμό των μετακινήσεων των ελληνικών φύλων και την απόκτηση μόνιμων εγκαταστάσεων, τα μέλη του οίκου, που συνδέονταν με συγγενικούς δεσμούς, γίνονταν κάτοχοι της γης

και αποκτούσαν οικονομική ισχύ.
Ήταν οι άριστοι (ευγενείς), που
τους γνωρίζουμε από τις διηγήσεις
του Ομήρου.

3. Ο ομηρικός «οίκος»

Τι είναι ο οίκος; Η λέξη αποδίδεται πολλές φορές με τον όρο «οικογένεια». Όμως η απόδοση αυτή είναι πολύ στενή και θα μπορούσε να οδηγήσει σε εσφαλμένα συμπεράσματα. Ο οίκος, ακόμη και από την άποψη του αριθμού των ανθρώπων, είναι κάτι πολύ περισσότερο από οικογένεια με τη σημερινή σημασία της λέξης (δηλαδή, την ομάδα που αποτελείται από τους γονείς και τα παιδιά, την «πυρηνική» οικογένεια)... Αλλά περιλαμβάνει επίσης όλα εκείνα τα άτομα - είτε πρόκειται για ελεύθερους είτε για

δούλους - τα οποία εξαρτώνται άμεσα από τον επικεφαλής του οίκου (όλους εκείνους τους υπηρέτες στους οποίους έχουν ανατεθεί τα πολλά και διάφορα καθήκοντα που απαιτούνται από την οικονομική ζωή του οίκου... Με άλλα λόγια, ο οίκος με την καθαρά «ανθρώπινη» μορφή του δεν είναι ένας θεσμός που βασίζεται αποκλειστικά και μόνο στη συγγένεια.

Ωστόσο η έννοια του οίκου καλύπτει πολύ περισσότερα από μια απλή ομάδα ανθρώπων. Ο οίκος περιλαμβάνει και περιουσιακά στοιχεία κάθε είδους, τα οποία στην πράξη δεν μπορούν να χωριστούν από την ανθρώπινη ομάδα, αφού εξασφαλίζουν την υλική της ύπαρξη. Επομένως η γη, τα κτίρια, τα ζώα, τα κάθε είδους αποθέματα, ο

**εξοπλισμός και ούτω καθεξής απο-
τελούν όλα μέρος του οίκου.**

**MM. Austin, P. Vidal-Naquet,
Οικονομία και κοινωνία στην αρχαία
Ελλάδα, μετ. Τ. Κουκουλιός,
εκδ. Δαίδαλος, σ. 67.**

**Στο πλαίσιο του οίκου, ωστόσο,
ζούσαν και πολλοί άνθρωποι που
δεν είχαν άμεσους συγγενικούς
δεσμούς με τους ευγενείς. Αυτοί
αποτελούσαν μια πολυάριθμη κοι-
νωνική ομάδα γνωστή με την ονο-
μασία πλήθος. Ανεξάρτητοι από
τον οίκο αλλά οικονομικά εξαρτώ-
μενοι από τους οίκους μιας ευρύ-
τερης περιοχής, ήταν εκείνοι των
οποίων η εργασία προϋπέθετε κά-
ποια ειδίκευση, όπως ο ξυλουργός,
ο αγγειοπλάστης, ο χαλκουργός
κ.ά. Αυτοί ονομάζονταν δημι-**

ουργοί και ασκούσαν την εργασία τους για να καλύψουν τις ανάγκες μιας κοινότητας που περιλάμβανε τους οίκους μιας περιοχής.

Τέλος, οι δούλοι αποτελούσαν περιουσιακό στοιχείο του οίκου. Οι περισσότεροι είχαν αποκτηθεί από τους πολέμους ή την πειρατεία.

**Χάλκινο ειδώλιο* ανδρικής μορφής από το ιερό της Ολυμπίας (8ος αι. π.Χ.). Τα πρώτα δείγματα της ελληνικής πλαστικής είναι μικρών διαστάσεων.
(Μουσείο Ολυμπίας)**

γ) Η πολιτική οργάνωση. Οι πρώτες ελληνικές κοινωνίες οργα-

νώθηκαν με φυλετικά κριτήρια, δηλαδή αποτέλεσαν κράτη φυλετικά*. Κάθε φύλο, το οποίο διαρθρωνόταν σε φυλές, φ(ρ)ατρίες και γένη με βάση τους συγγενικούς δεσμούς, μπορούσε να αποτελέσει ένα κράτος. Φυλετικό κράτος επίσης μπορούσε να προκύψει από τη διάσπαση ενός φύλου ή ακόμα από την ένωση περισσότερων φυλών του ίδιου φύλου.

Η ανάγκη όμως για την αντιμετώπιση των προβλημάτων μέσα στα φυλετικά κράτη θα οδηγήσει προοδευτικά στην πολιτική τους οργάνωση.

Έτσι, οι φυλετικοί αρχηγοί της εποχής των μετακινήσεων εξελίχθηκαν σε κληρονομικούς βασιλείς, αφότου τα φύλα απέκτησαν μόνιμες εγκαταστάσεις.

Ο βασιλιάς των ομηρικών κοινο-
νιών, δηλαδή αυτών που προέκυ-
ψαν μετά τις μετακινήσεις των ελλη-
νικών φύλων, ήταν ο αρχηγός του
στρατού σε εποχή πολέμου και ο
κυβερνήτης με θρησκευτική και δι-
καστική εξουσία σε περίοδο ειρή-
νης.

Δίπλα στο βασιλιά υπήρχε ένα
συμβούλιο που αποτελούνταν από
τους αρχηγούς των ισχυρών γε-
νών, οι οποίοι ονομάζονταν και αυ-
τοί βασιλείς. Το συμβούλιο αυτό
των ευγενών (βουλή των γερό-
ντων) βαθμιαία περιόρισε τη βασι-
λική εξουσία. Όταν ο βασιλιάς έ-
παιρνε κάποια σημαντική απόφα-
ση, συγκαλούσε σε σύνοδο το πλή-
θος, κυρίως τους πολεμιστές για να
ζητήσει τη γνώμη τους (εκκλησία
του δήμου)⁴.

4. Η διάκριση ανάμεσα στους ευγενείς και το πλήθος

Άλλη μια περίπτωση που ο λαός καλείται να αντιταχθεί στη γνώμη ενός βασιλιά ή ενός ήρωα συναντούμε στην Οδύσσεια. Εκεί ο σοφός Μέντωρ, όταν έρχεται η σειρά του να μιλήσει, καλεί το λαό της Ιθάκης, που έχει συναχθεί στην αγορά, να στραφεί εναντίον των μνηστήρων: «με το λαό τον αποδέλοιπο θυμώνω, που καθόστε αμίλητοι όλοι και δε στρώνετε στα λόγια αυτούς τους λίγους μνηστήρες, τόσο πλήθος που 'σαστε, να τους ανακρατήσετε!» (β 239-41). Με την έκφραση «τόσο πλήθος πού 'σαστε» διατυπώνεται ουσιαστικά για πρώτη φορά η αρχή της πλειοψηφίας, που θα αποτελέσει αργότερα το θεμέλιο λίθο της

**αθηναϊκής δημοκρατίας του 5ου
αιώνα.**

**Cl. Mosse, Η αρχαϊκή Ελλάδα, μετ.
Στρ. Πασχάλης, εκδ. ΜΙΕΤ, σ. 103.**

**Μεγάλος κρατήρας (ύψ.
1,23 μ.) που τον τοποθε-
τούσαν ως «σήμα» πάνω
στον τάφο. Έχει ως θέ-
ματα διακόσμησης την
«πρόθεση» και την «εκφορά» του
νεκρού, τα οποία αποδίδονται με τη
γεωμετρική τεχνοτροπία.
(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό
Μουσείο)**

**Είναι χαρακτηριστικό ότι στο
πλαίσιο των ομηρικών κοινωνιών**

οποία γνώριζαν να χρησιμοποιούν λίγοι γραφείς, λησμονήθηκε. Για τρεις περίπου αιώνες οι Έλληνες δε χρησιμοποίησαν γραφή. Ωστόσο, στα τέλη του 9ου αι. π.Χ. ή στις αρχές του 8ου αι. π.Χ. επανεμφανίζεται η γραφή στον ελλαδικό χώρο. Τα σύμβολα της γραφής δεν αποδίδουν πλέον συλλαβές αλλά φθόγγους. Η ελληνική αλφαβητική γραφή προέκυψε κατά τρόπο αφομοιωτικό από το φοινικικό αλφάβητο. Οι Έλληνες προσάρμοσαν τα σύμβολα στις φωνητικές αξίες της ελληνικής γλώσσας και επιπλέον πρόσθεσαν τα φωνήεντα που έλειπαν από το φοινικικό αλφάβητο. Έτσι έγιναν οι δημιουργοί του πρώτου πραγματικού αλφαβήτου.

Την ομηρική εποχή δημιουργήθηκαν τα πρώτα ιερά, τα οποία σταδιακά απέκτησαν πανελλήνιο

χαρακτήρα. Παράλληλα με τις τοπικές λατρείες παγιώθηκαν οι θρησκευτικές αντιλήψεις που συγκρότησαν το ολυμπιακό δωδεκάθεο.

**Χάλκινος λεβητοειδής τρίποδας (τέλη 8ου αι. π.Χ.). Ήταν αφιέρωμα πιστού στο ιερό της Ολυμπίας, το οποίο είχε εξελιχθεί σε χώρο πανελλήνιας λατρείας.
(Μουσείο Ολυμπίας)**

Στα πολιτιστικά επιτεύγματα της περιόδου περιλαμβάνονται η προφορική διαμόρφωση της πρώτης ελληνικής ποίησης, της επικής ποίησης, και τα έργα της τέχνης, κυ-

ρίως της κεραμικής και της μικρο-τεχνίας.

Από τη μυκηναϊκή ήδη εποχή πρέπει στον ελλαδικό χώρο να είχαν δημιουργηθεί τραγούδια με ηρωικό περιεχόμενο. Τα τραγούδια αυτά φαίνεται ότι αποτέλεσαν το υπόβαθρο, το οποίο αργότερα οι Έλληνες των αποικιών της Μ. Ασίας χρησιμοποίησαν για να συγκροτήσουν γύρω από δύο διαφορετικά θέματα τα ομηρικά έπη. Το περιεχόμενο των τραγουδιών ήταν γνωστό στους ποιητές των ομηρικών χρόνων, τους ραψωδούς, οι οποίοι το τραγουδούσαν προσθέτοντας πολλές φορές καινούργια στοιχεία για να διασκεδάσουν το λαό στα πανηγύρια ή τους ευγενείς στα μέγαρά τους. Η παράδοση θέλει ως δημιουργό των δύο επών τον Όμηρο, ο οποίος κατά πάσα πιθα-

νότητα συνέθεσε την Ιλιάδα στην πρωταρχική της μορφή στα μέσα περίπου του 8ου αι. π.Χ. Η σύνθεση της Οδύσσειας τοποθετείται στα τέλη του 8ου αι. π.Χ. ή στις αρχές του 7ου αι. π.Χ.

Πήλινο ομοίωμα ναού, αφιέρωμα στο Ηραίο του Άργους (8ος αι. π.Χ.). Μας διευκολύνει να σχηματίσουμε μια ασφαλή εικόνα για τις αρχαιότερες ναϊκές κατασκευές του ελληνικού χώρου.

(Αθήνα, Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο)

Η τέχνη των ομηρικών χρόνων ονομάστηκε συμβατικά από τους

ερευνητές γεωμετρική. Η ίδια ονομασία χρησιμοποιείται πολλές φορές για να χαρακτηρίσει την ίδια την εποχή, εξαιτίας των γεωμετρικών σχεδίων που κυριάρχησαν στη διακόσμηση των αγγείων αλλά και στην κατασκευή των έργων της μικροτεχνίας.

Ερμηνευτικός πίνακας όρων

ανατολίζουσα φάση/περίοδος: η χρονική περίοδος της ελληνικής αρχαιότητας (7ος αι. π.Χ. και αρχές του 6ου αι. π.Χ.) κατά την οποία χρησιμοποιήθηκαν στη διακόσμηση των έργων της πλαστικής και της κεραμικής στοιχεία προερχόμενα από την Ανατολή, όπως λέοντες, πάνθηρες, φανταστικά ζώα – σφίγγες, γρύπες – ρόδακες, άνθη λωτού κ.ά.

εταίρος, -οι: ο φίλος, ο σύντροφος. Έτσι ονομάζονταν οι ευγενείς στην αρχαία Μακεδονία.

ήλεκτρο: ορυκτό, φυσικό κράμα χρυσού και αργύρου.

θηρευτικό - συλλεκτικό στάδιο οργάνωσης: μεγάλη χρονική περίοδος της εξέλιξης του ανθρώπου στη

διάρκεια της οποίας ο πρωτόγονος άνθρωπος επιβίωσε από το κυνήγι αγρίων ζώων και τη συλλογή καρπών.

λήκυθος: αγγείο στο οποίο τοποθετούσαν αρωματικά έλαια ή προσφορές για τους νεκρούς.

οψιανός: μαύρο ηφαιστειογενές πέτρωμα που έχει την ιδιότητα να απολεπίζεται σε τμήματα ιδιαίτερα κοφτερά. Χρησιμοποιήθηκε στους προϊστορικούς χρόνους για την κατασκευή λεπίδων, μαχαιριών και άλλων αιχμηρών εργαλείων.

πεζέταιρος, -οι: πεζός+εταίρος. Έτσι ονομάζονται οι στρατιώτες που επάνδρωναν τη μακεδονική φάλαγγα.

πελταστής: στρατιώτης ελαφρά οπλισμένος με πέλτη και ακόντιο. Η

πέλτη ήταν ασπίδα μικρών διαστάσεων σε σχήμα μισοφέγγαρου, κατασκευασμένη συνήθως από κλωνάρια ιτιάς με δερμάτινη επικάλυψη.

πολυδαίδαλος: αυτός που έχει πολύπλοκο σχέδιο, τη μορφή λαβύρινθου.

προαστική οργάνωση: οργάνωση οικισμού που παρουσιάζει χαρακτηριστικά πρώιμης αστικοποίησης, δηλαδή στοιχεία σχετικά με την οικονομική, την κοινωνική οργάνωση και τον πολεοδομικό σχεδιασμό του σε αρχικό στάδιο (βλ. και αστικός).

στατήρας: νομισματική μονάδα διαφορετικής αξίας από πόλη σε πόλη· μονάδα βάρους.

ταυροκαθάψια: αγώνισμα τελετουργικού χαρακτήρα, κατά το οποίο ο αθλητής έπιανε τα κέρατα του επιτιθέμενου ταύρου και με δυνατό άλμα πηδούσε πάνω από τη ράχη του ζώου, καταλήγοντας στο έδαφος πίσω από τον ταύρο.

φυλετικό κράτος: το κράτος το οποίο συγκροτούν άνθρωποι που ανήκουν στο ίδιο φύλο. Την εποχή των μετακινήσεων των ελληνικών φύλων (11ος-9ος αι. π.Χ.) διαμορφώθηκαν φυλετικά κράτη, των οποίων η συγκρότηση οφείλεται στην κοινή καταγωγή και στους συγγενικούς δεσμούς των μελών τους.

χαλκού εποχή/χαλκοκρατία: μεγάλη χρονική περίοδος στη διάρκεια της οποίας κύριο υλικό χρήσης

ήταν ο χαλκός· για τη μελέτη της έχει προταθεί η ακόλουθη τριμερής διαίρεση για τον αιγαιακό χώρο: πρώιμη (3000/2800-2000/1900), μέση (2000/1900-1600 π.Χ.) και ύστερη εποχή του χαλκού (1600-1100 π.Χ.).

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ 2ου ΤΟΜΟΥ

5. Οι Χετταίοι ή Χεττίτες

5.1 Η χώρα	6
5.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση	6
5.3 Η ιστορία	14
5.4 Ο πολιτισμός	19
Ασκήσεις - Δραστηριότητες	22

6. Οι Μήδοι και οι Πέρσες

6.1 Η χώρα	24
6.2 Οικονομική, κοινωνική και πολιτική οργάνωση	25
6.3 Η ιστορία	38
6.4 Ο πολιτισμός	41
Ασκήσεις - Δραστηριότητες	45

7. Οι Ανατολικοί λαοί και οι Έλληνες

II. ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ

**Από τους προϊστορικούς χρόνους
έως και το Μ. Αλέξανδρο**

1. Ελληνική προϊστορία

1.1 Οι Αιγαιακοί πολιτισμοί 60

1.2 Οι Μυκηναϊκός πολιτισμός..... 96

Ασκήσεις - Δραστηριότητες 129

2. Η αρχαία Ελλάδα (Από το 1100 ως το 323 π.Χ.)

2.1 Ομηρική εποχή..... 134

Ερμηνευτικός πίνακας όρων 164

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Θρησκευμάτων και Αθλητισμού / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.